

אוצר השירה וחמליצה י"ח טביוב

דעת

אתר לימודי יהדות ורוח

www.daat.ac.il

מבוא.

(שימת-עין על קורת הלשון העברית והמליצה העברית מראשית ימי הבית השני
עד העת החדשה).

א.

שפת עבר חדלה להיות שפה מדוברת אחרי גלות כבל. — התרנומים. — טפוח הלשון כבתי המדרש.

הרבה דורות לפני חרבן הבית השני כבר תרבה ומתה שפת עבר, ותחדל להיות שפה מדוברת. בשוב בני ישראל מנלות כבל לארצם עוד הייתה שפת עבר כפיהם, אבל גם אז כבר התאונן נהמיה על חלק מהעם אשר בניהם. הצי מדבר אשדודית ואינם מכירים לדבר יהודית. ואמנם נקל לשער כי היהודים אשר ישבו בכבל ימים רבים לא יכלו לשמור את הלשון העברית בטהרתה, מבלי התערב בה מלים ומכמטאים מלשונות הנזים אשר ישבו בקרבם; ובעלותם לארצם העלו עמהם, בלי ספק, את המלים ההן ולא הבדילו עוד אותן מלשונם העברית. ואף גם זאת כי לא כפרק זמן אחד עלו היהודים מכבל: רק חלק קטן מהגולים עלו עם דובבל, בראשית ממלכת כורש, ואולם רוב היהודים ישבו עוד ימים רבים במדינות כבל ופרס, ומעת לעת ובהפסקות ארוכות עלו להאחו בארץ ישראל (ורבים מהיהודים השתקעו בכבל ולא יצאו משם כלל). ואלה העולים המאוחרים עזבו כבר בודאי את הלשון העברית מפני שפת מדינתם (ארמית), ובעלותם לארץ ישראל אחרי ימים רבים, העלו אצם רק את הלשון הארמית. ובהיות הלשון הארמית קרובה מאד לשפת עבר (יתר מכל הלשונות הישמיות) נקלטה והתערבה על נקלה בלשון העברית, ורוב העם החלו לאש לאש לדבר בלשון מעורבת ומקולקלת. אך ביחוד הורע כחה של שפיע בימי ממשלת הסורים-היונים בארץ-ישראל. הלשון הסורית רחוקה משפיע יותר מהלשון הארמית (כי היא קרובה יותר ללשון ערבית), וגם ערב רב בא אליה מלשונות יון ורומי וכו'. והלשון הזאת נרשה כלה את שפת עבר מבתי ישראל. בימי ממשלת הסורים בארץ ישראל החלה הנסיסה של שפת עבר בתור לשון מדוברת, ועוד לפני ימי החשמונאים כבר מתה ונכרתה מפי העם, ותהי הלשון הארמית-הסורית לשפה המדוברת בפי העם, ללשון החיים בכל המקצועות. העם כבר שכח אז את הלשון העברית בטהרתה ולא הכין עוד גם את דברי תורת משה, כי על כן נעשה אז לטננה לתרגום את התורה ארמית באוני העם בימי קריאת התורה. ואין כל ספק כי עוד בימי החשמונאים כבר נפוצו בין העם היושב בא"י וכבל תרנומים ארמיים שונים לתורה ולנביאים, ימים רבים קודם לתרנומו של אונקלוס (על התורה) ושל יונתן בן עוזיאל

(על הנביאים)¹; כמו שליהורים היושבים באלכסנדריה וביתר ערי היונים הובר תרגום יוני (תרגום השבעים ואח"כ תרגום עקילס)², יען אשר שמי'ע זרה להם.

בעת היא כבר היתה הלשון הארמית שלטת בכל מעשי בית דין שנעשים למען רוב העם. הנוסח הארמי של ה„כתובה“ נזכר כבר במשניות עתיקות³, וגם הנט נכתב אז רובו ארמית⁴ וגם שמרי חליצה נכתבו ארמית⁵. ניסח ה„קדיש“ ותמכוא להגדה של פסח („הא לחמא עניא“) נכתב ונאמר ארמית, יען כי הם נועדים לכל העם („הדיוטות“, לנשים ולקטנים שלא הבינו כלל בלח"ק). גם בבית המקדש נתן מקום גדול ללשון הארמית: „הזאתות היו במקדש (לצורך ה„נסכים“ הבאים עם הקרבנות) וארמית כתוב עליהם“⁶; „שלשה עשר שוסרות (תיבות עשויות כמין שופר להמיל בהן נדבות) היו במקדש וכתוב עליהם תקלין חדתין ותקלין עתיקינין? (שקלים חדשים ושקלים ישנים). גם הספרים שהוברו או לצורך ההמון נכתבו ארמית (כמו למשל הספר העתיק „מנלת תעניות“). גם כל המשלים והפתגמים שהיו שגורים בפי העם („משלי הדיוט“) נמסרו לנו בשפת ארמית.

ובכן אנחנו רואים כי הלשון הארמית גרשה מפניה את לה"ק עור בראשית ימי הבית השני, והמיתה המוחלטת של לה"ק באה בימי ממשלת מלכי סידיה (קודם להחשמונאים). אסם כי גם אחרי אשר חזרה שמי'ע להיות שפת המדינה, לשון ההיים האזרחיים, עוד החזיקה מעמד בכתי הכנסת ובכתי המדרשות. התפלות, אשר רובן נתקנו בימי הבית, עודן טבועות כחותם עברי, אם כי כבר נג'רת בהן ההשפעה של הלשון הארמית. אך ביחוד טפחו וכלכלו את לה"ק בכתי המדרשות. החכמים והמלומדים, היושבים בארץ ישראל, דברו עברית בעם לבין עצמם ובהורוחם את חוקי הדת לתלמידיהם בבית החדש. ולא רק בימי הבית, כי גם דורות אחרים אחר החיבן היתה השפה העברית שפת החכמים ותלמידיהם, לא רק בכתיב כי גם בדבור. הדבור העברי נקדש ונערץ בעיני חכמי ישראל גם בדורות המאוחרים; והתנא ר' מאיר (במאה השניה אחרי החורבן) אמר: „כל מי שקבוע בארץ ישראל ומדבר בלה"ק מוכסח לו שהוא בן עולם הבא“⁸. שפת העם, הלשון הארמית, נקראה בפי החכמים בבזו „לשון הדיוט“⁹, ורי יהודה הנשיא (מסדר המשנה) קרא בקצף: „בארץ ישראל לשון פרוסי

1 אונקלס תרגם את התורה ארמית סמוך לחורבן השני, וחכמי ישראל בחרו בתרגום המדויק מכל התרגומים שהיו לפניו. ויונתן בן עוזיאל (תלמידו של הלל?) תרגם את ספרי הנביאים, כדור אחד אחרי אונקלס (ואולם יש עוד תרגום ארמי על התורה, הנקרא גם הוא „תרגום יונתן בן עוזיאל“, אבל הוא מאוחר מאד, וזמן חברו הוא כשש מאות שנה אחרי החורבן). — 2 המעשה הידוע על אדות „העתקת השבעים“ היא כדוטה גמורה. כנראה הובר התרגום היוני הזה כמאתים שנה לפני החרבן, בידי יהודים היליניסטים, אשר גם הם אמנם לא היו בקיאים עוד היטב בלה"ק. עקילס תרגם את התורה יוגית בדיוק גדול סמוך לחרבן הבית. — 3 כתובות פרק ד', משנה ח' והלאה. — 4 גמין פרק ט', משנה ג'. — 5 ירושלמי מועד קטן פרק ג', הלכה ג'. — 6 שקלים פרק ה', משנה ג'. — 7 שם פרק ו', משנה ה'. — 8 ירושלמי שקלים סוף פרק ג'. — 9 ירושלמי כתובות פרק ד', הלכה ח'.

(כורית) למה? או לשון קדש או לשון יוני? — אעס כי הלשון העברית שהיתה מדוברת בפי החכמים, לא היתה גם היא שפת כתבי הקודש, כי כבר התערבה בלשונות ארמית, סורית, פרסית, יונית, רומית וכו', וגם סגנונה דומה רק במקצת לסגנון העברי האמתי, כאשר נראה להלן בדברנו על ה"משנה".

ב.

המליצה העברית אחרי גלות בבל. — תהלים. — קדמות, שיר השירים. — משלים. — בן-סירא. — עזרא, נחמיה ודברי הימים. — מגלת אסתר. — דניאל. — קהלת.

הנה תארנו בקצרה את גורל הלשון העברית, בימי הבית השני, בתור שפת מדוברת. עתה הננו לשים עין על גורלה בימים ההם בתור שפה ספרותית, כלומר על המליצה והשירה העברית.

תור הזהב של השירה העברית הגיע לקצו בגלות בבל, ולמן העת ההיא יחל תור הכסף שלה אשר נמשך עד כמאתים שנה לפני חרבן הבית השני, כלומר עד סוף הזמן אשר בו חדלה שפיע להיות שפה מדוברת, שפת העם. — אחרי גלות בבל פסקה הנבואה מישראל, ויחד עם הנביא האחרון (מלאכי, בימי עזרא) פסקה המליצה הנשגבה והמהודרת של לה"ק. אמנם משוררים וסופרים רבים קמו בישראל בדורות הראשונים של הבית השני, אבל שיריהם ומליצותיהם חסרים אותו היופי הנשגב, אותן התמנות הנעלות בשיא דמיון, אותו הווגן של רוך ועוז, של נועם ונשגב; בקצרה כל אותה הפואיזיה האמתית אשר בספרי הנביאים מימי הבית הראשון. ביחוד ינלה לעינינו ההבדל הגדול בין "תור הזהב" ובין "תור הכסף" בספר תהלים. בספר הזה נקבצו ובאו שירים ומזמורים מראשית התפתחות השירה העברית (בימי דוד) עד תקופת השמונאים. וכל איש יחזה את ההבדל הגדול שבין השירים והמזמורים שלפני גלות בבל ובין אלה המאוחרים בזמן. הראשונים מצוינים בהוד שפתם, בסגנונם המלא עוז ויופי נעלה ובכח דמיונם הכביר (למשל מזמור י"ח, כ"א, כ"ג, ל"ה, ל"ז, מ"ה, נ"ה, נ"ז, נ"ח, ס', ס"ג, ס"ה, ס"ה, ע"ב, צ"ה, ק"ד, ק"ה, ק"י, ק"יט; — כל השירים האלה מצטיינים בסמנים המובהקים הניל, ולכן אין ספק בעינינו כי הוברו קודם לגלות בבל). ואולם המזמורים שאחרי חרבן הבית הראשון שונים מהראשונים, גם בשפתם, גם בסגנונם וגם בשירתם. המזמורים אשר בהם יקיננו המשוררים על הורבן הבית ועל צרות הגלות (כיתוד מזמורי אסף ואחרים משירי "בני קרח") מצוינים אמנם גם הם, לא בהוד שפתם ולא בשיא דמיונם, כי אם בעוז הרנשתם ובחוס השתפכות הנפש (כזה הם דומים לשירי ירמיהו), ואולם המזמורים שנכתבו בימי הבית השני (אשר כרובם נוסדו לשיר אותם בכהמ"ק ע"י הלויים בלוי

1 ככלי, כבא קמא דף פ"ג. — הלשון היונית הובאה לארץ ישראל בימי חשמונאים וכיתוד בימי הורדוס, וכנראה היתה לשונם של האריסטוקרטים. הרבה משערי הר הבית ולשכות בהמ"ק נקראו בשמות יוניים, וגם הבית-דין העליון בירושלים נקרא בשם יוני "סנהדריא"!

כלי שיר) חסרים כמעט כל רגש שירה אמתית. המזמורים האלה המספרים כבוד אל והמהללים את התורה ואת הצדיקים והמגינים את הרשעים, — סלֵאִים אותנו במליצתם היבשה, כרעיונותיהם הצננמים ובמכטאיהם החזורים הלילה. המזמורים האלה (כיהוד אלה המיוסדים בסדר איב, שזה סמן מובהק לאחור זמנם) שומטים בנחת כמי השלוח ההולכים לאט, בלי התרגשות חזקה ובלי התפעלות נלהבה; גם סלעי מנור של מכטאים קשים ושל מליצות רמות לא נפגוש במי מנוחת הללו — אבל שירה אין בהם, גם הרגשה עמוקה והשתשכות נפש חמה אין בהם (ראה למשל מזמור כ"ה, ל"ד — המיוחסים לדוד) — ומזמורי ק"א, ק"ב, ומה גם מזמור ק"טו וגם רוב המזמורים אשר כראשם כתוב „הודו והללויה“.

פה היה מקום להזכיר גם את „שיר השירים“ אשר כמעט כל המבקרים החדשים מאהרים זמן חבורו הרבה דורות אחרי גלות בבל. ואולם נודה ולא נכוש, כי למרות כל הראיות העצומות של מבקרי התנ"ך, לא יתננו לבכנו להוציא את השיר הנפלא הזה מירי משורריו שלפני גלות בבל. לא נאבה להחליט כי המלך שלמה שכבודו ובעצמו הרה והנה את שיר האהבה הזה, אבל השכל מחייב כי רק בתור הזהב של הלשון ושל האומה, בעת שהלשון עמדה על מרום התפתחותה והאומה היתה שלֵה וּמְצִלִיחָה — רק אז יכל משורר עברי להביע רגנות כאלה להאהבה הטהורה בשוא רגשותיה. ואיך יעלה על הדעת כי בימי הבית השני, בימי הירידה של הלשון ושל האומה, בימים אשר כל הכחות הרוחניים של האומה הצטמצמו רק בשמירת התורה והמצוות ובמלחמות עם האויבים מבית ומחוץ, בימים אשר הצרות התכופות סעד זה והעסק ב„בנין הדת“ סעד השני המיתו כמעט כל רגש של יופי ו„הצונית“ בלב היהודים, — כי בימים רעים כאלה יעיר משורר עברי את כנירו לשיר ל„אהבה בתענונים“! — לכן, למרות המלים והמכטאים „החשודים“ שבשיר האהבה הזה, הננו נועזים להחליט כי זמן חבורו מוקדם מאד, ואם שלמה בעצמו לא חבורו הנה משורר אחר בזמנו כתב אותו. כי רק בתקופה המאושרה של מלכות שלמה יכל שיר כזה להולד.

אל הספרות המליצית יחשבו גם ה„משלים“ (אמרי בינה, פתגמי מוסר), ובמקצוע זה עשו והצליחו סופרי ישראל גם בימי הבית השני. ה„משל“ (בכל הוראותיו) היה מאז מעולם מקצוע אהוב וחביב למשוררי ישראל ולהכמי ישראל, כי העברי חבב תמיד את ההדוד והשנינה; וגם הלשון העברית הנפלאה בקצורה המדויק, מסוגלת עד להפליא להביע אמרי בינה ומוסר כסגנון הראוי להם. — אין ספק כי משלים רבים שבס' „משלי שלמה“ חוברו בימי הבית השני, וכן יש לשער כי בימים ההם חוברו גם ספרי משלים אחרים (משלי חיות ועופות, ופתגמי מוסר) אשר אָבְדוּ ממנו ברבות הימים ואשר שרידיהם נמצאו בתלמודים ובמדרשים¹, אבל ספר אחד

1 המשלים (משלי חיות ועופות) המובאים בתלמודים ובמדרשים עוזים למספר גדול מאד, ורובם, כנראה, מוצאם מימי קדם, אבל לא נספרו לנו בלשונם ובסגנונם הראשון, כי אם בלשון הארמית או בהורגון העברי שבו נכתבו רוב המדרשים וספרי אנדה. בתלמוד נזכרים „משלי שועלים“, „משלי כובסים“, גם „שיחת דקלים“, „שיחת עופות“, „שיחת שדים“ (השיתות האלה גם הן מין משלים הן). על התנא ר' סאיר אבדו כי היו לו שלש מאות משלי שועלים; ולכן נאמר עליו כמשנה (פסטה): „משסת ר' סאיר

יקר הערך במקצע זה הניע לדינו מהזמן ההוא: זה ספר „משלי בן-סירא“. יהושע בן סירא בן אליעזר הכהן מירושלים חבר את משליו המהוללים בערך ר"ס שנה לפני חורבן הבית השני. הגוף העברי של ספרו היה מצוי בידי חכמי ישראל עוד באחרית תקופת הנאונים¹, אבל מאז והלאה נעלם מעינינו במשך אלף שנים ולא היו לנו אלא תרגומו בלשונות סורית, יונית ורומית; ורק זה מקרוב (בשנת תרנ"ז) מצאו חכמי בריטניה חלק גדול מהגוף העברי בארץ מצרים וביאורו אל הביבליותיקה באוקספורד. שפת משלי בן-סירא, כפי שאנחנו רואים עתה מתוך הגוף העברי, וכפי שידענו מקודם עפ"י הדוגמאות הרכות המובאות בהלמודים ובמדרשים², היא לשון עברית צחה ויפה, וסגנונם דומה כמעט לסגנון „משלי שלמה“; ובנוגע לחדוד ולשנינה הם עולים לפעמים על „משלי שלמה“ ולדוגמא נביא בזה את המשל הנזכר בשלשה מקומות בתלמוד בבלי: „כל ימי עני רעים; בן-סירא אומר: אף הלילות; בשפל נים ננו ובמרום הרים כרמו; ממטר נים לנו, ומעפר כרמו לכרמים“. משלים מהודרים כאלה לא נמצא „משלי שלמה“. רק ועיר שם ועיר שם נמצא במשליו מלה או מכאן שאין דוגמתם בספרי הקדש ושנמצאו רק בלשון המשנה (למשל השעל „בגד“, השם „סוכין“ ועוד מעטים). אבל הן אפשר הדבר כי גם המלים האלה עבריות הן אלא שלא בא זכרון בתנ"ך (ובכלל מוכן מאלו הוא כי ספרי הקדש אינם מכילים את כל שרשי להיק; והזמן מלים, שמות ופעלים, שבמקרה לא נזכרו בתנ"ך, היו ידועים לסופרים העברים בימי בית שני, בהיות להיק שפה מדוברת, וגם לחכמי המשנה; לכן במצאנו בס' בן-סירא, או אפילו במשניות הקדומות, מלים שאינן בתנ"ך, איננו מחויבים כלל להניח כי מסתמא לוקחו מלשון ארמית, סורית ויתר לשונות שם. אדרבא, מפני שהמלים האלה מצויות גם ביתר הלשונות השמיות, אות הוא כי עבריות טהורות הן, מאוצר השרשים העתיק, כמו שגם רוב המלים הביבליות משותפות הן לכל הלשונות השמיות. ואולם יש מלים אשר הכרת פניהן תענה בהן כי נתחדשו בזמן מאוחר, כמנהג כל לשון חיה ומדוברת המהדרת מלים ומכאן מעת לעת, וגם אותן נקבל כאהבה כילדי העברים; מלבד אם הן לקוחות בפירושו מלשונות יון ורומי. ועיין עוד להלאה בענין זה.

הפרוזה העברית, המליצה הספורית, ירדה מאד עוד בראשית ימי הבית השני. עוד בספרי עזרא ונחמיה ודברי הימים נראה את ההבדל הגדול אשר ביניהם ובין ספרי שופטים, שמואל ומלכים. ספרי נביאים ראשונים כתובים בלשון מדויקת וצחה, בסגנון פשוט וקל המלא בכל זאת עוז ונועם גם יחד. ואולם הלשון והסגנון של עזרא ונחמיה אינם לא כאלו מושלי שלום³. גם בן-קפרא (כדורו של ר' יהודה הנשיא) היה ממשל משלים מתולל. ועיין עוד להלן.

1 רש"ל רפפורט הוכיח (בתולדות רבנו נסים) כי לנגד עיניו של ר' נסים היו משלי בן-סירא בגוף העברי. — 2 בארבעים משלים הובאו בתלמוד ובמדרשים בשם בן-סירא בלשונם העברית, מלבד משלים אחרים שנאמרו עליהם סתם „המשל אומר“ (או בארמית „מתלא אמרא“) ומצאם ממשלי בן-סירא, גם יש בתלמוד „תינו דאברי אנשי“ הלקוחים גם הם מפי המשלים של בן-סירא.

קלים ולא צחים, אין בהם כל חן ונועם, כל עוז והוד. לא על המלים והמכמאים החדשים שבספרים האלה¹ אנחנו מצטערים; הלואי שמסרו לנו מלים ומכמאים חדשים כהנה וכהנה והעשירו את שפתנו העניה עושר רב. אבל צר לנו על הסגנון המבלבל אשר בספרים האלה, סגנון המעיד על בעליו כי כבר קשה להם להביע רעיונותיהם הפשוטים בשפה ברורה ומדויקה, בסגנון הניוני. והספרים האלה הלא נכתבו קודם לזמנו של בן-סירא, לא יאחר משנת שי קודם לחורבן השני, ומה שונה וגרוע הוא סגנונם מסגנון „מנלת אסתר“ אשר זמן תבורה איננו מוקדם גם הוא! מנלת אסתר כהובה בסגנון פשוט מאד, בלי שום מליצה ויפוי, אבל מה קלה ומה צחה שפתה! הקורא ירוץ בה מבלי הנקש בשנונו אפילו במבטא אחד, תחת אשר בספרים הנ"ל נפגש כמעט בכל פסוק ופסוק, „אכני ננף“ החוסמות את דרך הקריאה. אמנם יש לשער כי לספרי עזרא, נחמיה ודה"י התננו המון שבושים ושעיות, וגם לקו כחסרונות רבים, באשמת המעתיקים ועל חשבון המעתיקים היה צריך לזקוף גם את המון החטאים לחקות הדקדוק שבספרים האלה; תחת אשר מנלת אסתר נצלה מהרעה הזאת, עקב הקדושה היתרה אשר העמו עליה, וביחוד בנלל אשר נעשה לחובה, עוד בימי הבית, לקרא אותה בקהל מדי שנה בשנה. אבל אין לכחד כי בשלשה הספרים הנ"ל יש המון פסוקים אשר „עומק לשונם“ ובלבול סגנונם אי אפשר לנול על ראשי המעתיקים, כי אם על ראשי המחברים בעצמם, אשר כנראה לא דברו עוד עברית בעצמם ורק השתדלו לחקות את הסגנון הספורי שבנביאים הראשונים, בלי כשרון ויכלת...

גרוע הרבה מהם, הוא סגנון „דניאל“ בחלקו העברי. הספר הזה (ביחוד חלקו העברי) נכתב כנראה בימי מלחמת החשמונאים עם הסורים היונים, בעת אשר כבר חרלה שפ"ע להיות שפה מדוברת, לכן גם לשונו גם סגנונו מקולקלים וגרועים מאד. ואמנם אין לכחד כי סגנונו בכלל הוא סגנון מליצי, והרבה תמונות שיריות נמצא במבטאיו (ביחוד בפרשה י"א); אבל מליצותיו מחנהנות בכבדות, בלי חן ונועם, וביחוד בלי צחות ודיוק (ואולם הספר הזה לקה בחסרונות ובשבושים מידי המעתיקים, שכס אחד על כל ספרי תנ"ך המאוחרים).

הס' „הפילוסופי“ קהלת נכתב, כנראה, גם הוא בזמן מלכות יון, בעת אשר דעות חכמי יון מצאו מסלות גם באהלי יעקב. ואמנם לשון הספר הזה „עמוקה“ מאד, כי לא הסתלה עוד אז שפ"ע די הצורך למחקרים פילוסופים. גם ה„פתגמים“ אשר בו נופלים הרבה, בנוע למליצה צחה וסגנון מדויק, ממשלי שלמה. ובכ"ז גדול מאד ערך הספר הזה, כי הוא הראשון אשר עסק ב„עניני מחקר“ בשפ"ע, כי על כן נמל על מחברו לכרוא בעצמו את המלים

¹ אלה הן המלים היותר נכבדות המובאות רק בשלשת הספרים הנ"ל ואשר הכרת פניהם תענה בהן כי מילדי העברים הן: פחפפים, יחש, התיחש, נתינים, רשיון, תענית, פצהכ, פלך (מחוי; וכן הוא גם בלשון ערבית „פרכת“); קחרה החזיק; יגיו הדלתות; במעל ידירם; עבדות; התעדרן (ויתעדנו) – ויך פירוויכליעון; כורתים אמן; עתים סנים (רות); מצלמים; מהלוקה (פראצעסיאן); פכר (דבר הנמכר); סופר; נדן; קרש; תלמיד; גוף; תבוסה; קבש (מדרגה); הפעל בקך; צנך; מלכד מלים אשר מוצאן מלשון פרס.

והמכמאים הנחוצים ל"מחקריו", ו"בריאותיו" הן כרוכני בריות נאות וברוח שפ"ע (למשל: תרוק, רעות-רוח, רעיון-רוח, רעיון לב, כשרון, כשרון המעשה, חוש ומי יחוש), ענין, ה"ךך נפש, תקן, תשבון, גלות ושחרות).

כנראה חוברו בספר הזמן ההוא (ר"ל מראשית ימי בית שני עד ימי החשמונאים) עוד הרבה ספרים בשפ"ע, כאשר תוכיח אזהרת קהלת על "עשות ספרים הרבה", וכאשר יוכיחו גם שמות הספרים הנזכרים ב"דברי הימים". אבל הספרים האלה לא הגיעו לידינו, ועל זאת אנחנו מצטערים מאד. אמנם יש אומרים כי מכיון שאבדו הספרים האלה, אות הוא כי לא היו שווים לשמרם. אבל באמת טעות גדולה היא. אנחנו יודעים כי מסדרי התנ"ך (אנשי כנסת הגדולה), לא היו מבינים גדולים במקצוע הספרות היפה, ואציל במקצוע הספרות המחקרית. האנשים הגדולים האלה העריכו את כל ספר רק לפי "חסידותו", כי על כן בקשו לגנוז את "שיר השירים" ואת ס' קהלת. ולכן יש לשער כי הרבה ספרים טובים "נגזרו" ע"י המבקרים הקשים האלה...

ג.

המשנה. — הרחבת שפת עבר. — מלים מחודשות. — סגנון לשון המשנה. — "מדינה" במשנה. — משלים ופתגמים. — השפעת סגנון המשנה על סופרי הדורות המאוחרים.

בימי החשמונאים חדלה שפ"ע להיות גם שפה ספרותית. הספרים שחוברו בימים ההם נכתבו מקצתם יונית¹ ומקצתם ארמית, אבל לא עברית. ובכל זאת לא חדלה שפת עבר להיות גם בימים ההם. קריאת התורה וההפסדה מדי שבת בשבתו בכתבי הכנסת, שירי הלויים והתפלות בבית המקדש, בתי ספר ללמוד התורה לילדים, — כל אלה חוברו יחדו להגן על שפ"ע לבל תשכח כלה ולבל תמות מיתה מוחלטת. אך ביהוד עזרו בתי המדרש לשמירת הלשון ולאריכת ימיה. מימי החשמונאים והלאה הצטמצמו כל הפעולות הרוחניות של האומה הישראלית בבנין הדת, בקביעת החוקים והמשפטים הדתיים והאזרחיים הנוסדים על חוקי תורת משה. כל עסקם של חכמי ישראל היה, מן העת ההיא והלאה, אך "לדרוש" את התורה, אם להוציא ממנה פסקי דינים (הלכה) או למען הודות את העם מוסר ומדות (אגדה, מדרש). לתכלית זו נוסדו או "בתי מדרש" אשר בהם היתה התורה "נדרשת" עפי' חוקי הניון מיוחדים ("מדות"). ובבתי המדרש האלה חיתה שפת עבר מאות בשנים אחרים אשר חדלה להיות שפה מדוברת בפי כל העם. בבית המדרש הורו החכמים לתלמידיהם, וגם התוכחו איש את אחיו, לא בשפת העם (ארמית) כי אם בשפת עבר², אם גם לא באותה השפה העברית הצחה שבה נכתבו ספרי הקודש (מפני הטעמים שיתבאר להלן). פרי עמל

1 למשל ה"אפוקריפון" (כתובים אחרונים); ואולם יש אומרים כי נכתבו בראשונה עברית או ארמית. — זרק במשנה אחת (עדות, פרק ח, משנה ט') נמצאה "עדותו" של יוסי בן יעזר בלשון ארמית (אולי יען כי אמר עדותו בפני כל העם, ואמנם מזה ראינו ברורה כי בימינו,

רוחם של מורי ההלכות נשאר לנו לזכרון כספר המשנה, ואף כי המשניות נסדרו כמאה וחמשים שנה אחרי הורבן בית שני (עי' ר' יהודה הנשיא), אבל כרובן הן כבירות לימים מאד, וששה סדרי המשנה (המכילים ס"ג "מסכתות" בתקביה "פרקים") מקיפים פרק זמן ארוך מאד, כי ראשיתם בימי החשמנאים ואחריתם בימי ר' יהודה הנשיא; היינו תקופה של ארבע מאות שנה בערך. ואין כל ספק כי המסדר הנגלה מסר לנו את כל המשניות בלשונן ובסגנונן העקרי, כפי שיצאו מפי המורים הראשונים בבתי המדרש, כי "חייב אדם לאמר בלשון רבו". לכן יקרה ונכבדה לנו "המשנה" גם כחודר אוצר יקר לקירות הלשון העברית, כי ב"משנה" נראה את התפתחות הלשון העברית כפי החכמים שדברו בה, ומלבד זאת היא אוצרת בקרבה המון מלים ומבטאים מאוצר לשוננו העתיק, מהימים שהיתה שפה מדוברת כפי כל העם.

המשנה עוסקת כרובה בדברי הלכה, בפסקי דינים, בלי שום ויכוחים והפסולים נרק במקומות מעטים תמסור לנו המשנה גם את הוכחות והפסולים שנאמרו בבהמדר ברע קביעת ההלכה. מוכן מאליו הוא כי הלכות ופסקי דינים מחויבים להאמר בשפה ברורה, מדויקת ומובנת לכל, בלשון שאינה נותנת שום מקום לטעות בפירוש המלין. לכן אעפ"י שאנחנו קוראים לשפת המשנה "שפת עבר", בכ"ז אי אפשר לדרוש ממנה שתהיה טהורה כשפת ספרי הקדש. חכמי המשנה, בהקפידם על הדייקנות, הוכרחו להכניס בדבריהם המון מלים ומבטאים לא רק מלשונות ארמית וסורית, כי גם מלשונות יון ורומא וכו'; אם מפני שלא מצאו בשפתם העברית אותם המושגים שנטל עליהם לקרוא בשם כדיוק, או מפני שהמלה העברית המסמנת את הדבר נותנת מקום לטעות, יען כי יש לה עוד הוראות שונות, — ולכן בחרו במלה ארמית או יונית וכו' השגורה כפי כל העם, ואשר בה השתמשו רק לאותו המושג הנצרך. למשל, במשנה נמצא רק "קולמוס" (מלה יונית) ולא "עט", יען כי "עט" רומז לעט ברזל ולא לקנה של סופרים. וגם כנראה לא השתמשו עוד כלל במלה העתיקה "עט" כמו שלא השתמשו עוד בכלי כתיבה זה. כן משתמשים במשנה במלה היונית "אומלי" להוראת סכין קטן, והמלה העברית "ספין" מסמנת במשנה רק סכין גדול לשחוט בה. תחת "מגן" תבוא במשנה תמיד "תריס" (מלה יונית), מפני שבמלת "מגן" יש עוד הוראות מופשטות, ועוד מלים ופעלים רבים כהנה. ואולם יש במשנה המון מלים, שמות ופעלים, מלשונות סוריה ויון וכו' (ר"ל מהלשון המדוברת כפי העם) גם במקום שלכאורה אין כל צורך בהם, במקום שאפשר לכאורה לסמן בדיוק נמור בשפ"ע את הדבר הנאמר, מבלי אשר נטעה בהוראתו. והמחזה הזר הזה מתבאר לפי דעתנו בטעמים שונים: (א) מפני שהמלים העבריות הן נשכחו כבר מלב התלמידים ומלב העם, עקב רוב ההרגל במלים נכריות המקבילות להן; (ב) מפני

ר"ל כמאתים שנה קודם לחורבן הבית, כבר דבר כל העם ארמית). גם פתגמו של הלל הכבלי הטובא במקו אבות (על דאטפת אטפון וכו') נאמר בפני כל העם לכן נבסר לנו ארמית, ואולם הדברים שדבר בבהמדר, עברית הם.

שהמלה העברית מסמנת את הדבר בכל צורותיו, החת אשר המלה השנורה כפי העם מסמנת את הדבר רק בצורתו האחת, כפי שהיא נצרכה לפסק דין זה: ט ספני שברכות הימים, ע"י השמוש בדבור, נעקרו מלים עבריות רבות מהוראתן העקרת (הביבליית) ותנתן להן הוראות חדשות (וכזה יקרה בכל שפה חיה ומדוברת), ולצורך מושגן העקרי נכנסו ללשון החיים מלים אחרות, אם משפ"ע בעצמה או מלשונות ארמית, יונית וכו'. והגנו להביא דוגמאות אחדות מלשון המשנה לקיים את משפטנו זה. למשל, המלה העתיקה, דוגני לא הבא לעולם במשנה, ותחתיה באה המלה, "שעה" (גם היא אמנם מלה שמיית); תחת, פעמון" יאמר במשנה רק, "זוני (מלה פרסית בעקרה); ל"שורד" קוראים במשנה, לסמים" (לסמים, מלה יונית שממנה נעשה גם פעל, מלסמס את הבריות); במקום "עור" יאמר במשנה רק, "סומא" (מלה סורית, וממנה נעשו גם פעלים¹); המלים הביבליית, "אזור", "אכנט" לא נזכרו במשנה, ותחתיהן באות המלים "הטיין" (סורית), "זון" (יונית ורומית Zona²); במקום "משי" יאמר במשנה רק, "שירא" (יונית); במקום "כדיל" - בעין (מלה שמיית); המלה, טאטא [בשם ופעל] לא הוזכר במשנה, אבל במקומה משתמשים בפעל, "פגד" (מכבדים את הבית), שהיא אמנם מלה עברית בהוראה מליצית מושאלת; ל"מחונה" קוראים במשנה רק, "פרגל" (פרסית ויונית); הפעל, "הקה" לא יוזכר ולא יפקד במשנה, ותחתיו יבא, "המחן" (זו מלה שבה מתרוממים התרוממים הארמים והסורים את הפעל, הבה" במקרא), וכנהה וכהנה. אות הוא כי המלים העבריות הן גורשו משפת החיים ונשכחו מלב עוד בימים ששפ"ע היתה מדוברת כפי כל העם, ולכן היו למלים "עתיקות" שאי אפשר עוד להשתמש בהן אפילו בכית המדרש, במושג חכמים ומלומדים, ומה גם לצורך קביעת הלכות מדויקות. (כנוגע למלת, "טאטא" מספר לנו התלמוד כי כדורו של ר' יהודה הנשיא, לא הו ידעי רבנן מה הוא מטאטא" עד אשר נודע להם פתרון המלה מפי אמתיה דבי רבי' עיין במס' ראש השנה, דף כ"ז; ובמלה י"ה).

גם יש אשר המשנה משתמשת להוראת דבר אחד פעם במלה ביבליית ופעם במלה סורית או יונית וכו'. וזה רק מפני דייקנותם הנפלאה של חכמי המשנה: כי המלה הביבליית מסמנת את הדבר רק בצורתו הכללית, והמלה הנכריה מסמנת אותו הדבר בעצמו בצורה אחת ידועה, ולצורך הבדליהם הרקים מן הדקים הוכרחו 'חכמי המשנה לקרוא לדבר אחד בשמות שונים, לפי הפרט המיוחד ולפי הצורה המיוחדת של אותו הדבר. למשל, התנור נקרא במשנה בשמו העברי, תנור', אבל יש במשנה גם, פורנה', זו המלה הרומית Furnus שאתרונה תנור למאפה; ומסמא כונו החכמים במלה זו למין תנור מיוחד הידוע לכני הורם³. כן נמצא במשנה מלבד המלה הביבליית, "ענלה" גם את המלה הרומית, קרון" (corrum) הרומזת בודאי למין ענלה מיוחדת. כן יש הכדל בשפת המשנה בין המלה העברית, "טנעלי" ובין

1 ונפלא הדבר כי בתלמוד נמצא פעמים רבות גם, "עור" בצורה ארמית (עוירא), וגם אמורא אחד נקרא רב עוירא. — 2 וכתלמוד וסררשים נמצא דוקא, "אכנט ואזור" — 3 ע' בסכרשי המינה מס' בליו, ח' מ'.

„סנדל' היוני (לכן נאמר במשנה שקלים נ', נ' „לא כמנעל ולא כסנדל'“). פל' הביבלי קמן מה „פלֶלֶה' וּשְׁנֵיהֶם נמצאים במשנה, ובלעדיהן יש במשנה השם היוני הרומי „קלתה' (קלתות) למין סל מיוחד. כן נקרא המעבד עורות, בשפת המשנה, פעם בשם יוני („בורסי') ופעם במלה עברית מחודשה, עבדן, ויש הבדל דק ביניהם. כן יש הבדל במשנה בין „פמיש' וּבִין ה„קורנסי' (סורית) הקטן ממנו, ויש עוד הרבה מיני פמישים במשנה בשמות שונים ביבליים ועברית מחודשת. כן משתמשת המשנה פעם במלה היונית „בסיס' ופעם במלה הביבליה „בן, וכודאי יש הבדל דק ביניהם. והוא הדין לבלות „לובז' (יונית) וּשְׁפָה (מסגרת), ששתייהן נמצאות במשנה. דוגמאות כאלה, המעידות על הדייקנות הנפלאה של לשון המשנה, נוכל להביא למאות ונעוד נַעַע בענין זה בדברנו על המלים ה„מחודשות' שבמשניות. אבל על עוד דבר אחד נעיר בזה. בשפת המשנה נמצא מלבד המלה הביבליה „כסף' גם „ממון', „מעות' „דמים' (מלים שְׁמִיּוֹת, ואולי מקורן עברית טהורה); ובכז' יש הבדל בין ארבעה השמות ה„גורפים' האלה; „כסף' מורה במשנה רק על מטבעות של כסף; „מעוֹת' — נאמר על כל מיני מטבעות (ובפרט נקרא בשם „מעה' מטבע קטנה מאד); „ממון' — פירושו הון ורכוש בכלל; ואולם „דמים' פירושו במשנה רק מחיר ושווי של דבר⁴ (וגם יונתן מתרנם תמיד את המלה „מחיר' במקרא — „דמים' ואולם המשנה איננה משתמשת בשום מקום במלת „מחיר', כי אם רק בהזכירה „מחיר־כלב' האמור בתורה). וכל הבקי במשניות יִכַח כי הכמי המשנה אינם מחליפים לעולם את ארבעה המושגים הנ"ל (וגם בתלמוד נמצא בלבול המושגים האלה רק במקומות אחרים)⁵.

חזיון נפלא (אבל טבעי ומחוייב) בקורות הלשון העברית תראנו שפת המשנה בשנוי המוחלט של הוראות מלות ביבליות רבות. בכל הלשונות שבעולם יָקְרָה, כי במשך הזמן שהן מדוברות בפי העם, פושטות מלים רבות את הוראתן הראשונה והן לובשות הוראות חדשות המשכיחות לגמדי את הוראתן הישנה, וממילא נבראות מלים חדשות לצורך אותם המושגים שגִּמְלוּ מהמלים העתיקות. וכחזיון הזה תראנו גם המינה בנוגע להתפתחות שפ"ע במשך הדורות שהיתה שפה מדוברת. ביהוד נפלאות הן קורות שלישת

1 „בלבלה' במשנה הוא שם לסל גדול, והיא מלה עברית משפת העם, ומקורה „כולל', „כלכל', כי היא מביאה הרבה. — 2 במשנה יש גם „בן-פמיש', ר"ל פמיש קטן; כי לסימן ההקטנה סומכת המשנה מלת „בן' או „בת' אל שם העצם. — 3 „ממון' התכווין מן „מִמְּוֹן' (לפי דעת הבלשן הנוצרי פול די לאנארד), והיוונים קבלו את המלה (Mamon) מאת הפיניקים (נ"ב לפי ד' הח' הנ"ל). — 4 אולי נגזר „דמים' מהפעל „דמה' ר"ל „שוה'. — 5 הח' ווייס בספרו „דור דור ודורשיו' (ח"ב 212) אומר „מה שימצאו לפעמים (במשנה) כנויים שונים למושג אחד, הוא מפני שהשתדל המסדר להביא את דברו כל חכם והכם בלשונם העקריה ולבלתי שנות לשון המשניות הישנות". לפעניד יצדן הטעם הזה רק במקומות מעטים מאד, ואולם ברוב המקומות אין „הכנויים השונים' תלויים בלשונות השונות של החכמים, כי אם בהבדל הלזוי או הדק שבין המושגים ההם, וראיה לדבר כי במקומות רבים נמצא בדברי חכם אחד שני כנויים שונים לדבר אחד; אות הוא כי יש הבדל ידוע בין שני הכנויים, וזה ברור.

הפעלים „קנה“, „לָקַח“, „נָטַל“: „קנה“ בלשון המשנה יאמר רק על הזכות היוצרית שיש לו לאדם באיזה דבר, מפני שרכש לו את הדבר בדרך דתי ידוע; כגון כהֲנֹקָה, במשיכת בחליפין וכו', אבל הקנין הפשוט, הקנין במחיר, בדמים אינו נכלל כלל בהוראת „קנה“ כבואה במשנה¹. ולהוראת הקנין במחיר בפשיטות משתמשת המשנה רק בהפעל „לָקַח“; ואולם בהוראתו הביבלית, בהוראת תפיסה ולקחה, לא יבא הפעל „לָקַח“ במשנה, ולהוראה זו (לְקַיְיֵה בפשיטות) משתמשת המשנה רק בפעל „נָטַל“, אשר במקרא אין לו כלל הוראה זו. ובכֵן אנהנו רואים כי שלש מלים ביבילות, מפורסמות וניילות מאד, שֵׁנו לנמרי את הוראתן העקרית בפי חכמי המשנה: ואכנס קשה לברר, אם השנוי הזה נעשה בשוק החיים, בפי העם, בעת שהלשון היתה מדוברת, או שהשנוי הזה נעשה בבית הסדרש, בפי חכמי המשנה, אחרי מות הלשון בקרב העם. איך שיהיה, נפלא הוא דבר השנוי הזה, העתקת המושגים ממלה למלה בשלשת הפעלים הנ"ל. והו מה שאמרו בתלמוד: לשון תורה להוד ולשון חכמים להודו כלומר: הוראת המלה הביבלית במשנה שונה לפעמים לנמרה מהוראתה בתנ"ך. והמון דוגמאות נמצא במשנה, בענין שנוי ההוראות. למשל: במקום „חָרַב“ בהוראתה הידועה, תבא במשנה תמיד המלה השמית „סִיף“, ואולם המלה „חרב“ נזכרת במשנה רק פעמים אחדות, ושם יש לה הוראה אחרת מהוראתה במקרא (מין סכין וגם עץ המחרישה בתבנית חרב) (עי' למשל במס' כלים פ' כ"א משנה ב'; שביעית ח' ו.). או למשל המלה „סופר“; עיקר הוראת המלה הזאת במקרא הוא איש הכותב על לוח (שרייבער), ואולם במשנה לא תבוא מלה זו בהוראתה העקרית כי אם בהוראותיה האחרות (מלומד וכו'). ולהוראת „שרייבער“ משתמשת המשנה במלה הרומית „לבלר“ (ואולי זהו גם מפני הדויקנות הגדולה, כדי שלא לטעות בהוראת „סופר“ שיש לו פירושים שונים). במלה הביבלית „בצק“ משתמשת המשנה להוראת חתיכה של עיסה, ולהוראת „בצק“ יאמר במשנה „עֶסֶה“, שגם היא מלה עברית מהשרש „עסס“ (ראה למשל במשנה טהרות, ג' ח'; תינוק שנמצא בצד העסה, זה בצק בידו). – ועוד רבות כאלה.

כן נראה מלים ביבילות רבות שבמשך הזמן הצטמצמו ונכללו הוראותיהן הראשונות, והתאחדו אשר בתנ"ך יש למלה ידועה הוראות אחדות (קרובות או רחוקות מעט זו מזו), הנה במשנה תבא המלה ההיא רק בהוראה אחת (עפי' רוב בהוראתה העקרית), וליתר הוראותיה משתמשים במלים אחרות, והו ניכר מאהבתם את הדויקנות המדוקדקת. למשל הפעל „שָׁלַם“ יורה במקרא גם על תשלומי נזק וגם על פריעת חוב („לֹוּה רָשַׁע וְלֹא יִשְׁלַם“), ואולם במשנה הוראתו רק תשלומי נזק (או קנס), כי כן הוראתו העקרית „שָׁלַם חֶסְרוֹן או הַשְׁלִים נֹזֵק“. אבל לענין השבת חוב (וגם לענין נקמה) משתמשת המשנה רק בהפעל הסורי „פָּרַעַי“² (ובנראה גם

1 רק בשתי משניות מצאתי הפעל „קנה“ בהוראתו הביבלית (בבא בתרא פ"ה מ"ד; מעשרות פרק ה') וגם שם צריך עיון בהוראתו. — 2 רק במקום אחד מצאתי במשנה (שביעית ח' ד) „לא ישלם מדמי שביעית שאין פורעין חוב מדמי שביעית“.

היא מלה עברית, כי הוראת „פ-ע“ במקרא הוא „הרם, הָרַר“ ותהיה הכונה „הָסַר וּבָטַל את את החוב“ ועוד רבות כאלה. כן נראה את דייקנותם ואח עשר לשונם בהשתמשם בפעלים שונים לפעולה אחת לפי הדבר אשר בו חלה הפעולה. למשל, ללקיטת פרי מעצי פרי שונים יאמר במשנה: „אָרְהָי (להאנים), קָצַרְתָּ (ענבים), נָדַרְתָּ או „נָדַדְתָּ (תמרים), מָסַקְתָּ (זיתים). ודייקנותם הגדולה בקריאת שם למלאכות הקרובות בענין זו לזו, יראה הקורא במס' שבת - וכן יראה הקורא במס' כלים (ובסדר טהרות בכלל) את הבדליהם הדקים בקריאת שם לכלים וחפצים.

ולעומת זאת תראנו המשנה את ההרחבות הרבות שנעשו בלשון העברית (הביבליית) במשך הדורות שאחרי גלות בבל. ההרחבות הן כמשפט כל ההרחבות בלשונות הית ומדוברות: אם עיי תוספת מושגים חדשים למלים עתיקות, אם עיי יצירת מלים חדשות מהמלים העתיקות (עיי הלוקף האותיות או עיי שנוי האותיות), אם עיי בנין שמות מפעלים ופעלים משמות, או עיי דרכים אחרים. רוב ההרחבות האלה נעשו כנראה בידי העם בעצמו, בהיות שפיע לשון מדוברת; ורק מקצתן נעשו בבית המדרש, עיי החכמים, אשר עיי דייקנותם ודקדוקיהם בכל פרטי הדברים הוכרחו לעשות את ההרחבות ההן - ויען כי „ההרחבות“ האלה הן מקצוע נכבד מאד בקורות הלשון העברית, וגם הן יכולות להיות סימן לדורות (להרחבת הלשון בזמן הזה), לכן נרבה להביא דוגמאות מהן.

אל ההרחבות שגולרו בודאי בכית המדרש נחשוב ביהוד את מלות-ההניון („מדרגת“ שהתורה נדרשת בהן) אשר כמעט כלן נגזרו ממלים ביבוליות. למשל: גזרה שוה, בנין אב, כלל ופרט, קל וחומר, הקטן והגדול, וכו'. כן גורף ריח בהמדר (ר"ל ריח תורה וידעת הלשון) מההרחבות: מפרת, הלכה, הגדה, תקנה, פחלוקת ועוד הטון מלים מסוג זה. כן גם כל הכנויים המלאכותיים למעשי בית דין ולמשל: „אגרת בקורת“, זו הכרזה שמכריזים ב"ד על שדה העומד להמכר בהתחרות) כלם נולדו ראשונה בבית המדרש, ואח"כ היו כמובן לקנין לשון העם.

הנה התאמצנו להוכיח כי לשון המשנה, בדרך כלל, עברית טהורה היא, וכי חכמי המשנה השתדלו להרחיב ולהעשיר את לשוננו כחוקת השפה וברוח עברי אמתי. אבל בניגע לסגנון המשנה, עלינו להודות כי רחוק הוא מאד מאד מהסגנון העברי האמתי. סגנון המשנה הוא פשוט, קצר ומדויק, אבל גם יבש עד מאד, ואין בו כל לחלוחית של מליצה. אמנם מוכן מאליו הוא כי פסקי הלכות אינם יכולים להאמר בשפה נמלצה ובשפעת תמונות ורמיזונות או בכפל הלשון בשמות נרדפים ובמשפטים מקבילים. כדרכי המליצה העברית בתנ"ך. אבל גם הסגנון הפשוט של הפרוזה העברית נעלה מאד מסגנון המשנה; וכמעט שאין כל דמיון אף בין הסגנון הדיני שבפרשת משפטים ובין הסגנון הדיני שבמשנה בסדר נויקין, אעפ"י ששניהם עוסקים באותם הענינים בעצמם. הנה, למשל, הספוק „כי יגנוב איש שור או שה וטבח או מקרו, חמשה בקר ישלם תחת השור וארבע צאן תחת השה“. בספוק הזה אין כל מליצה, אין כל מלה יתרה, וההלכה ברורה ומדויקת בתכלית הדיוק - ובכ"ז כל רואהו יבין כי נכתב בימי

קדם, כימי הפרחת הלשון, ואולם במשנה אין זכר אפילו לסגנון פשוט כזה. הסבטא, כי יגוב" היה נחשב כבר, כמליצה" בעיני חכמי המשנה ובשום אופן לא היו משתמשים בו. כי חכמי המשנה קטנו את הזמנים בדיוק, ועבר או עתיד במקום בינוני וכל יתר חלופי הזמנים הנמצאים במקרא גם בפירוה - אין להם מקום במשנה, כמו שלא היה בוראי מקום לחלופים, מליציים" כאלה גם כפי העם בדברו עברית. כמו כן אין המשנה משתמשת לעולם בוי"ו הסהפך וביתר דרכי הלשון המיוחדים לסגנון הכיבלי; וגם זה מאהבת הדיוק ומיראתם פן יתנו מקום לטעות ע"י השמוש המליצי הזה. ואין ספק כי גם העם בדברו עברית כראשית ימי הבית השני, כבר הדל להשתמש בוי"ו הזהפך וכדומה מחוקי הסטילוסטיקה העברית.

סגנון המשנה, גם במשניות העתיקות אשר מוצאן מימי הסופרים או אנשי כנסת הגדולה, מוכיח למדי כי הוא קבל השפעה עצומה מהסגנון הארמי והסורית. הסגנון הארמי-הסודי נרש את הסגנון העברי העתיק משוק החיים, גם בעת אשר העם דברו עוד בלשון עברית. זאת יראה כל איש בקראו משנה אחת כאיזה, סדר" שיהפויץ. וגם כזה צדקו חכמי התלמוד באמרם, לשון חכמים לחוד ולשון תורה לחוד". אלא שלפי דעתנו לא רק, "לשון חכמים" (ר"ל סגנון המשנה) כי גם סגנון הלשון העברית של כל העם לא היה דומה עוד בימי בית שני לסגנון הכיבלי, ואפילו לסגנונו הפרווי.

גם לא הוא סגנון המשנה בקצרו המדויק, ביהוד מצוינות בקצורן ההלכות השסוקות שבמשניות העתיקות, רובן בסדר נויקין. למשל, כל שכתבי בשמירתו הקשיתי את נוקי" (ככא קמא, א, ב); "המוציא מחברו עליו הראיה" (במקומות רבים במשנה); "כל הנזונים משלמים כשעת הגולה" (ככא קמא, ט, א); "אם השבחה יתר על היציאה וכו'" (שם, ד); אבדתו ואברת אביו - שלו קודמת" (ככא מציעא, ב, יא); "הזהב קונה את הכסף וכו'" (שם, ד, א); אין סוסקים על הפירות עד שיצא היצער" (שם, ה, ו); "כל המשנה ידו על התחתונה" (שם, ו, ב); "כל שניחלק ושמו עליו - חולקים" (ככא בתרא, סוף פרק א'); "כל חזקה שאין עמה טענה - אינה חזקה" (שם, ג, ו); "לא ראינו אינה ראייה" (כמקומות רבים) וכדומה. סגנון קצר ופתנמי כזה משוחף אמנם לכל החוקים העתיקים בכל אומה ולשון (וביתר לחוקי הרומאים הקדמונים); ואולם לסופרים ולחכמי המשנה היתה סבה מכרחת לבר לצרכם סגנון קצר כזה: כי כידוע היו שונים ומלמדים לתלמידיהם את ההלכות על פה, ועד ימי ר' יהודה הנשיא לא נכתבו ההלכות על ספר, לכן התאמצו המורים לדבר בלשון קצרה, בסגנון פתנמי, למען יקל לתלמידיהם לקבוע את ההלכות בזכרונם. ורק הידות לסגנון הקצר והנפלא הזה נשמרו ההלכות היותר קדומות שנות מאות בצביון וצורתן הראשונה.

ובכל זאת יש במשנה גם זכר ל"מליצה". במשניות עתיקות אחדות נמצא מאמרים שלמים הלוקחים מלשון המקרא, וכמעט שיעלה על דעתנו כי המשניות ההן נכתבו בידי אחד הסופרים

ז רוב פסקי הדינים הכלליים (כגון המוציא מחברו עליו הראיה" וריבים כאלה) היו, כנראה, למשל (שפירבווארט) כפי כל העם עוד בעת ששיע"ע היתה לשון מדוברת. וכדבר הזה קרה גם לפסקי הדין הפתגמיים בכל הלשונוה העתיקות והחדשות.

ה"מליצים" בדורנו, המתאמצים לכהוב בשברי פסוקים. למשל, במס' פאה (ב, ב) נמצא שבר פסוק כזה, וכל ההרים אשר במערר יעדרון; במס' שביעית (ג, ח) אין כונים סדרנות על פי הנאיות; במס' סוכה (ה, ד) והלויים בכנורות ובנבלים ובמצלתים והצוצרות ובכלי שיר בלא מספר; במס' נבא בהרא (א, ח) כופים אותו לכנות לעיר חומה דלתים ובריח; בסנהדרין (ט, ה) ומאכילים אותו להם צרומים לחץ. – כן נמצא במשנה גם "מליצות" במוכנ הנבחר: ר"ל לא שברי פסוקים כי אם אותות השתדלות לדבר בסגנון הביבלי, כמו "מה לנו ולצרה הזאת?" (סנהדרין סוף פרק ד'); "אוי לרשע אוי לשכנו", "אוי לי אם אומר, אוי לי אם לא אומר!", "אין מרחמים בדין" (פגמו של ר' עקיבה); והשנועה הידועה, המעון הזה! (שנועה של חכמים קדמונים שקראו לעדותם את בית המקדש) ובנדרים (ט', יד) מסופר במשנה בלשון זו: "כשמת ר' ישמעאל היו בנות ישראל נושאות קינה ואומרות: בנות ישראל אל ר' ישמעאל בקינה" (בשביל שר' ישמעאל היה רגיל לצדד בזכותן, באמרו "בנות ישראל נאות הן אבל עניות מנוולתן"). ביהוד נמצא מכטאים מליצים כאלה במס' תמיד ומדות, שהן משניות עתיקות מאד המוסרות לנו את כל מנהגי בית המקדש (בתמיד, א. נ יוספר כי משמרות הכהנים בבהמ"ק כשהיו מחליפות זו את זו, היתה הראשונה אומרת לשניה: "שלום, הכל שלום"; וזה יזכרנו את המבטא הרגיל גם כפי אנשי הצבא בכל האומות, אלאעס וואהל" ("All right!", וגם המבטא האנגלי "vse благополучно!").

הנה אמרנו כי סגנון המשנה בכלל יבש מאד, כראוי לפסקי הלכות. אך ככיו נמצא במשנה לפעמים גם מכטאים מליצים אמתים, ר"ל מכטאים שיש בהם תמונה שירית, דמיונית או חיפופת וחרוד. מעין זה הם המכטאים, בבלים לדבר; "נסתפחה שרף" (כמובן "מולך גרם"); "כרסה בין שניה" (על אשה מעוברת); "נגב את העין" (מענין הונאה); "אחזו את העינים" (בענין מעשה תעוהים של מאניקער); "לא מפיח אנו חיים", "הלעיפהו לרשע וימות" (מעשר שני, ה'); "נהוג בשורה"; והמבטא הרגיל "מי ינלה עפר מעיניך. ר' פלוני", תחלת נפילה ניסהו" (נזכר במשנה בסנהדרין, וכנראה היה משל בפי כל); המבטא "יונו עיניהם" (ר"ל יתנו מזון לעיניהם במראה יפה. והמבטא המליצי הזה עבר אח"כ אל משוררנו הספרדים, והם הרבו להשתמש בו); "הקדיה תבשילוי" (בענין מעשים מכווערים); "ששט את הקנל" (מענין בנקרוט); "הניח מעותיו על קרן הצבי" (ר"ל בדבר שיש בו סכנה. וכנראה לזקח המבטא הזה מלשון העם. והטורקים אומרים בענין כזה "הניח מעותיו על גב החתול"); ולסוג זה יש לחשוב גם את הקריאה הטרינקומית של ר' טרפון: "הלכה חמורך, טרפון!"

1 סופרים אחדים החלו בימינו להשתמש במבטא זה בענין "הרחקת ללכת", או "נטיית מן המסלה"; וזה שלא ככונתו האמתית. כי זה מקור המבטא הזה: ר' טרפון הטיף פרה אחת, בכלל מום שנמצא בה, ויצו להשליכנה לכבבים. אח"כ נודע לו כי המום ההוא איננו נחשב כלל למום, ובכך נטל עליו דשם דבעל הפרה את סחור פרתו, כמשפט הדיון המסמא את השחור בשעות. לכן קרא: "הלכה חמורך, טרפון!" ר"ל המסדת את חמורך, שאתה צריך למכרה כדי לשלם לבעל הפרה את סחור פרתו (אגב אעיר

כל מיני המליצות האלה נמצאים בחלק ההלכה של המשנה. אך עוד יותר גדול מספר המליצות בחלק האגדה של המשנה, כמו למשל בפרקי אבות האוצרים משלים ופתגמים מהוכמים הנאמרים בשפה קצרה, נמצאה, כמעט בסגנון הביבלי (ואולם יש בפרקי אבות פתגמים רבים שמוצאם ממשלי בן-סירא; כמו: „שוב יום אחד לפני מיתחך“; „אל תהי בן לכל דבר“; „מאד מאד יהוה שפל רוח שתקות אנוש רמה“; ועוד). ורק מפני שהכמים אחרים היו רגילים בפתגמים האלה, לכן נאמרו הפתגמים על שפם. כי על כן נמצא בפרקי אבות גם מקרא שלם: „בנפול אייבך אל תשמח ונו“, המיוחס לשמואל הקטן, יען כי הפסוק הזה היה שגור ורגיל הטיד בסיו.

ואולם בכלל עלינו לישנות עוד הפעם, כי סגנון המשנה קרוב יותר לסגנון ארמי-סורי מלסגנון המקרא או, כנכון יותר: למשנה יש סגנון מיוחד, זה „לשון הכמים“. גם רוב מלות השמוש הנהוצות באות במשנה רק בצורה סורית או בתפינה חדשה לגמרה. למשל „שמא“ (אולי); „אלו, אלמלי, אלמלא“ (לג, לולא); „לפיכך“ – לפי ככה (במקום „לכן“); „קך“ – ככה (במקום „כן“); „הריי“ (הנה); „בין-בין“ להוראת אם כה ואם כה; „אף על פי“ (אף כי, גם אם); „אף על פי כן“ (בכל זאת); „אלא“ – אם לא (במקום „רק“); וכן גם סגנון ה„קל והומר“: ומה אם – אינו דין? או „על אחת כמה וכמה“ (ובמקרא יאמר ה„קל והומר“ בסגנון כזה: „הן כסף – ואיך ונו? או „הן שמים – ואף כי?); או המכנא „תלמוד לומר“; ועוד מבטאים לעשרות שאי אפשר לפרטם בזה. – כן נמצא במשנה (וגם בתפלות קדמוניות) את הבנינים הארמיים הסורים „שפעל“ ו„נתפעל“, וסמני הרבוי „דין“ במקום „ים“, ועוד כאלה. המשנה מצטיינת גם בהבור מלים אחדות למלה אחת. חבורים כאלה נמצאים גם בתנך; כמו „פלמוני“ – פלוני אלמוני; „לולא“ – לו לא; „מנה“ – מה זה; „איפה“ – איפה; וביחוד נמצא חבורים כאלה בשמית פרוסיים, כי כמעט כל השמות הפרטיים שבתנך הורכבו משתי מלות. והמשנה הרחיבה את המנהג הזה ביהוד במלות השמוש (למשל „אפילו“ – אף אלו; „כלום“ – כל מאומה; „מנון“ – מן אין; „כיצד“ – כאיזה צד, ריל איך, איככה; ועוד רבות כאלה), ולפעמים הרחיבה גם פעל עם שם הנוף (למשל „שומעני“, „חוששני“ – שומע אני, חושש אני; וכדומה). והתלמודים, הבבלי והירושלמי, השתמשו אח"כ במנהג זה ביד רחבה. וכנראה נעשה המנהג הזה בפי העם, בעת שהלשון העברית היתה שפה מדוברת.

סגנון המשנה נפלא בקצרו ובדייקנותו, ולכן נוח הוא ללשון הדבור ולשפה ספרותית – יותר מסגנון המקרא. כי סגנון המשנה הוא סגנון טבעי, מלא חיים ופשטות, תחת אשר סגנון המקרא הוא נמלץ גם בפרוזה, וממילא אינו טבעי. לכן השפיע סגנון המשנה השפעה עצומה על הסופרים העברים בכל הדורות; וגם הסופרים שהתאמצו ושמתאמצים גם בימינו להנהיג בספרותנו את הסגנון המליצי של ספרי הקדש, לא יכלו ואינם יכולים להפקיע את

כי התמור של ר' מרפון היתה נכבה ולכן אמר „הלכה“, ובאיי קוראים גם ל„אָתוֹן“ הטור, כמו „חמוֹר שילדה“, והמלה „אָתוֹן“ אינה נזכרת במשנה).

עצמם מהשפעת סגנון המשנה, ובעל כרחם הם כותבים עמי רוב. את פירוטם הפשוטה בסגנון המשנה. וגם בשירים או בענינים שיריים של סופרינו הקדמונים והאחרונים נמצא עקבות סגנון המשנה.

ד.

ספרי אנדה. — פרקי אבות. — בטול החזוניות. — תלמוד בבלי וירושלמי. — מליצה בתלמוד. — שיהות חולין. — משלים ופתגמים.

הארכנו מאד לרבר על אדות לשון המשנה וסגנונה, יען כי המשנה היא ראי מוצק להראותנו את המעבר מלשון התנ"ך לשפת עבר החדשה, וכל ספרי ההלכה והאנדה שנכתבו אחרי, סמוך או מופלג, לחתימת המשנה, מוטבעים במטבע של סגנון המשנה, ואינם שונים ממנה אלא לרעה ולא לטובה. ה"תוספתא", ה"מכילתא", "ספרא וספרי" וה"בריתות" שבשני התלמודים, אוצרים בקרבם המון הלכות ואגדות מדורות הקדמונים בלשונן ובסגנון העתיק. — אבל זמן סדורם וצאתם לאור מאוחר לזמן חתימת המשנה; לכן אחרי אשר הארנו את "חזוניות" המשנה, אין לנו כל צורך עוד להטפל בחזוניות הספרים האלה. המאמרים העתיקים שבספרים האלה מוכאים בלשונם וסגנונם, שהם לשון המשנה וסגנונה; והמאמרים המאוחרים נאמרים בלשון ארמית וסורית — ובאלה אין עסקנו במבוא זה, שהוא רק השקפה על קורות הלשון העברית והמליצה העברית.

אוצר יקר ונכבד לקורות הלשון והמליצה העברית — הוא חלק האנדה שבכל הספרים הנ"ל. המדרשים והאגדות גדולים בכמותם וגם באיכותם מחלק ההלכה שכתורה שבעל פה. רוב מדרשי-אנדה שבמשניות, בתוספתא, מכילתא, ספרא וספרי וכו', מוצאם מימי קדם, מהדורות הראשונים שלפני הרבן בית שני; וגם ספרי המדרשים ("מדרש רבה", "ספיקתא", "תנחומא" וכל המדרשים על תנ"ך, וגם המסכתות הקטנות, "אבות דרבי נתן", "מס' דרך ארץ רבא וזוטא, וגם הס' "סדר עולם" המיוחס להתנא ר' יוכי, וכהנה וכהנה) אעפ"י שכרובם נסדרו ויצאו לאור בזמן מאוחר, דורות רבים אחרי המשנה (וגם אחרי חתימת התלמוד), בכ"ז נמצאים בהן המון מאמרים מדורות קדמונים, מימי הבית, שנמסרו לנו בלשונם ובסגנונם העתיק, בין שנקרא עליהם שם אימרום בין שלא נקרא עליהם כל שם. ההלכה עוסקת בספסי דינים, ולכן סגנונה קצר, פשוט ויבש, בלי ריח מליצה. ואולם האנדה עוסקת בלמודי מוסר ומדות, באמונות ודעות, בדרישות וחקירות בדברי הימים, ובכל הענינים המרוממים את הרוח, המשיביעים את הנפש והמעירים את הרגש, לכן מובן מאליו הוא כי סגנונה צריך להיות שונה מסגנון ההלכה. האגדות הן הן ה"דרשות" שהיו חכמי ישראל דורשים בבתי הכנסת, באוני כל העם, בשבתות ומועדים ובכל שעת הכושר. מנהג הדרשות בבתי הכנסת הוא עתיק יומין מאד, ואין כל ספק כי עוד בראשית ימי הבית השני כבר היה למנהג קבוע. ה"דורשים" הראשונים היו מטיים את לקחם בשפת עבר (ר"ל בלשון המשנה); אבל יען כי העם כבר החל לשכוח את

השפה העברית, לכן היו ה'דורשים' מעמידים „מתורגמן" אשר תרנם לעם בשפת העם (ארמית-סורית) את דברי המטיף. ואולם רוב דברי אנדה של הקדמונים נמסרו לנו במדרשים הקדמונים בשפתם ובסגנונם, ורק במדרשים המאוחרים נמצא דברי אנדה בשם הקדמונים בלשון ארמית-סורית, ר"ל בהעתקת הדברים ללשון העם. וגם יש אשר מסדרי המדרשים המאוחרים תקנו את הסגנון העברי של האגדות העתיקות, וישימו בו תכלין מליצי מאוחר; באופן שהאגדות ההן לא באו אלינו בסגנון שיצא מפי הדובר, כי אם בסגנון הספרותי של הכותב.

רוב האגדות העתיקות נמסרו לנו במס' אבות, ושפתן היא שפ'ע החדשה המורחבת והבלולה במלים ארמיות, סוריות, יוניות וכו'. ואולם סגנון ככלל הוא סגנון מליצי (ר"ל סגנון המדבר בציורים ותמונות, במשלים ורמזים); כמו, למשל פתנכו של אנטינוס: אל תהיו כעבדים המשמשים וכו', או זה של יוסי בן יועזר: הוה מתאבק בעפר רגליהם והוה שותה בצמא וכו', או זה של אבמליון: שמא תנלו למקום המים הרעים וכו', או זה של ר' אליעזר: הוה מתחמם כנגד אורם של ת"ח והוה זהיר בנחלתם שלא תכוה וכו'. ביחוד יפים הם הפתגמים הקצרים, המכילים רעיונות עמוקים במליצה קצרה ומדויקת; למשל, פתנמו של ר' טרפון: היום קצר והמלאכה מרובה וכו', או זה של ר' אלעזר איש ברתומא: תן לו (להקביה) משלו שאתה ושלך שלו, או מאמר בן עזאי: אל תהי בו לכל אדם וכו', או זה של ר' מתאי בן חרש: הוה זנב לאריות ואל תהי ראש לשועלים, או מאמר רבי: אל תסתכל בקנקן אלא במה שיש בו וכו'. ביחוד נפלאים בקצורם ובעומק רעיונם פתנמי ר' עקיבה: הכל צפוי והרשות נתונה וכו', הכל נתון בערבון וכו', החנות פתוחה והחנוני מקיף והפנסק פתוח וכו'. במליצות האלה אנחנו רואים את ההפך ממליצות התנ"ך: פה אין כפל הלשון בשמות נדרפים או בהקבלת המשפטים, גם דמיון פרא אין פה, כי אם תמונת פשוטות הלקוחות מהחיים הרגילים מצוירות בדיוק במלים מועטות בלי שם כפל ושפת יתר, אין מלה בלי רעיון, ובכ"ז הן מלאות פואיזיה אמיתית והרגשות חמות מאד. והלואי שיהיו ה'מליצות' האלה למופת לכל הסופרים העברים, תחת לנוע על המליצות ה'עתיקות' שבתנ"ך ולהשתדל רק לכתוב בלשון המקרא...

ואולם צריך להודות כי לא כל האגדות הקדומות נאמרו בסגנון מליצי מדויק ובחצוניות יפה. עלינו להודות כי בעיני רוב חכמי ישראל בימי הבית השני לא נחשבה קליפה למאומה. גם בעסקם בעניני אנדה, שהם כרובם ענינים שיריים, לא הקפידו על סגנון לשונם, על היופי החיצוני. האגדות מזמן הבית השני מלאות פואיזיה נשנבה וגם הרגשות רכות ונעימות, אבל קליפתן, סגנון לשונן, פשוטה והמונית עפ"י רוב, ואין בהן כל זכר לחוקי היופי והסמיליסטיקה. ביחוד נראה זאת באגדות שנאמרו, בתור, דרשות, בבית הכנסת לפני כל העם. באגדות האלה יש רק דרשות (ר"ל למוד חוק או דבר מוסר מסוים שבתנ"ך), לפעמים מחוררה מאד, והסברת הענין ע"י משל המוני - אבל תמונת וצוירים שיריים אין בהן, אין זאת כי אם זה היה או לפי רוח העם וטעמו.

אמנם „כטול החצוניות“ והקליפה איננו מוטבע כלל ברוח העברי, כי הן שפת הנביאים היא שפה נבחרה ונמלצה עד מאד, אעפ"י שהנביאים דברו את דבריהם לכל המון ישראל. אבל כנראה יש סבות שונות אשר הסיחו את לב ישראל משמירת החצוניות ויפי הסגנון. באחרית ימי הבית השני, הסבה הראשית היא בודאי ערבובית הלשון: כי ע"י השמוש המעשי בלשונות נכריות (שגם הן היו לזרנון בפי דובריהן). הת„זרנגה“ הלשון העברית גם בפי המדברים והכותבים בה. גם חקות הדקדוק לא היו ידועות בעת ההיא; וככן החלה שפת עבר ללבוש צורת זרנון נמור „האומר שקר לחן והבל ליופי“, זרנון שאי אפשר לו לשמור חוקי היופי והסמיליטיקה. הסבה השנית היא-הצרות התכופות שהשינו את ישראל מימי מלכי בית הירודוס מעת אשר תקעה החיה המורפת, ממשלת רומא, את צפרניה בנוף האומה הישראלית. בעת הרעה הזאת לא יכלו בני ישראל להפנות לבם ליופי ולהצוניות, מקוצר רוח ומעבודה קשה; וגם לא היה להם אז פנאי לעסוק במלאכת מחשבת. בשירים ומליצות: כי האיש הנכון בכל רגע להיות טרף לשני ארץ, הוא לא יכול להפנות לבו לעניני יופי. ואפשר הדבר כי בכונה הזניהו חכמי ישראל את סגנון לשונם ויבעטו בחוקות האסתטיקה, כדי שלא ללכת „בחוקות הגוים“ וביחוד בחוקות חכמי רומא ויוון השנואים להם; וכשם שאסרו ללמוד את חכמת הגוים האלה כן נזהרו גם לבלתי נהוג סלסול בלשונם ובסגנונם - כי הסלסול הזה הוא מן הסמנים המובהקים שבספרות היונית והרומית. ויותר מכל הפעמים האלה נראה לנו כי עוד סבה אחרת הביאה אותם להזניה את הקליפה והחיצוניות: כי העסק אשר עסקו חכמי ישראל בעת ההיא, בתמידות, בקביעת הלכות וספסי דינים, למד את לשונם לדבר ואת רוחם לחשוב רק בסגנון הפשוט והמדויק המסוגל לעניני הלכה, עד כי שכחו לגמרי את דרכי המליצה והשירה גם בעסקם בעניני אנדה, שהם בעצם ענינים שיריים. לכן גם הסגנון המליצי שבספרי הקדש (למשל: כפל הלשון בשמות נרדפים או במשפטים מקבילים) לא נחשב בעיניהם כלל ל„מליצה“, כי הם הסכימו ל„דייקי“ ולהוציא הלכות או רמזי מוסר מכל מלה ומלה וגם מכל אות ואות. ואמנם כדרך למוד כזה הפשיטו מספרי הקדש את מחלצות המליצה ואת כל יפים השירי, ולא נשאר בהם בלתי אם הלכות ודינים, מוסר ומדות בלי כל כהל וסרק... ואחרי חרבן הבית אבד כליל החוש המליצי ויגיש יופי הלשון והסגנון. אז מתה שפת עבר מיתה מוחלטת. גם סבתי המדרש נורשה כלה, והחכמים והמורים, בין בכבל בין בארץ ישראל, השתמשו על פי רוב רק בלשונות זרנוניות. התלמוד הבבלי כתוב רובו בזרנון ארמי, והתלמוד הירושלמי - בזרנון סורי. לשון שני התלמודים בלולה ומקולקלת מאד וכיחוד לשון ה„ירושלמי“, לשונם היא כעיר פרוצה, בלי כל חקות הדקדוק ובלי כל משפטי הסמיליטיקה. וכלשונם כן גם סגנונם. הסגנון (או יותר נכון: חוסר כל סגנון) התלמודי הביא כליון חרוץ על הרגש המליצי והשירי, כמו שלשון התלמוד השביתה לגמרה את טהרת הלשון העברית.

רק כהלק האנדה שבשני התלמודים נמצא מאמרים בשפת עבר. אבל האנדות ה„עבריות“ שבתלמודים נרועות הרכה בלשונן וסגנונן מהאנדות הקודמות הנ"ל, כמו שהן נוסלות טהן גם

בערך התוכן. אמנם צריך להודות, כי במקצוע האגדה יש יתרון לתלמוד הירושלמי מן הבבלי. אמוראי ארץ-ישראל היו אומנים גדולים במדרש אגדה, תחת אשר חבריהם בכבל היו, שרים המצוינים בהלכה¹. האגדות שב'ירושלמי' מלאות רוח ונעימות, שירה והתרוממות הנפש (אף כי סגנון פשוט מאד), ואולם אגדות ה'בבלי' צנומות ויבשות ומלאות רק פלפול ודקדוקים במלות ובאותיות. וגם זאת נראה כי האמוראים שבארץ ישראל אהבו לדבר עברית, וגם פלפולם כדבר הלכה ודבריהם בינם לבין עצמם או עם תלמידיהם היו בשפ'ע, ולפעמים גם במליצה מהודרת (כאסמכתות יפות ומחודרות על לשון המקרא), תחת אשר האמוראים הבבליים השתמשו כמעט רק בהז'רגון הארמי.

ואולם גם בדורות האמוראים נמצאו 'מליצים' עברים. ביחוד נודע לתהלה במקצוע זה האמורא הסמוך לדור האחרון של התנאים, שמעון בר קפרא. ממנו נשאר לזכרון 'חידה' מליצית (אשר פתרונה נעלם מאתנו), אשר זה לישונה: **סְשָׁמִים נשקפה הוטיה בירכתי ביתה, מפחדת כל בעלי כנפים, ראוה נערים ונהבאו וישישים קמו עמדי, הנם יאמר הו, הו, והנלכד נלכד בעוננו¹. (יש אומרים שהכוונה על הנפש, ויש אומרים — על בת ר' יהודה הנשיא הנָּאָה, אשת בן-אלעשא; ויש אומרים — על רבי ונשיאותו הקשה).**

במליצות עבריות השתמשו בעת ההיא גם ה'ספדינים' בנשאים קינה על מת נכבד. קינות אחרות (כמובן מ'ספדינים' ארצישראלים) נשארו לזכרון בשני התלמודים. למשל, הקינה על מות ר' זירא: **ארץ שנער הרתה וילדה, ארץ צבי גדלה שעשועיה, אוי נא לה' אמרה רקת, כי אבדה כלי המדתה²; או: אם בארזים נפלה שלהבת, מה יעשו אוזבי קיר? ליותן בחכה הועלה, מה יעשו דגי רקק³; או: בכנו לאבלים ולא לאבדה, שהיא למנוחה ואנו לאנחה⁴. (עיי' שם במס' מו"ק עוד הספדים רבים).**

האמוראים בא' לא רק שחבבו את הלשון העברית כי אם גם הבינו את המליצות שבספסוף בבניה יתרה וידעו להשתמש בהן לצורך חדוד או התול בשיחותיהם עם תלמידיהם וחבריהם. במקומות רבים נמצא בשני התלמודים את המבטא: **קרא ר' פלוני על פלוני את הפסוק פלוני⁵; וב'קריאות' כאלה יש עפ'י רוב חדוד יפה. והננו להביא לדוגמא, קריאות' אחדות, המעידות על בעליהן מה מאד היו שגורים על פיהם מקראות התנ"ך וידעו להשתמש בהם כדבר בעתו. למשל, אחד מחבריו של שמואל (פנהם שמו), שלא הצטיין בפלפול, שאל אותו שאלה, שגלָּאָה שמואל למצוא לה תשובה, אז קרא עליו שמואל את המקרא: **פָּסְחִים כְּזוּ בַּיּוֹם⁶ מה יפה הארונה כשמוש הפסוק הזה! כן מחודדת היא הקריאה של ר' הושעיא על הקהלות הבונות להן בתי כנסיות נהדרים (היכלות) בעת שהן מוניחות את התורה והמצות, קרא עליהן: וישכח ישראל את עושהו ויבן היכלות⁷. ואמורא אחר קרא על מנהיגי הקהלות המתמנים בכסף: **אלהי כסף ואלהי זהב לא תעשו לכם⁸ — או יש שהיו עונים******

¹ ירושלמי מו"ק פרק גי. — ² בבלי, מו"ק, כה: — ³ שם, כו. — ⁴ שם. — ⁵ שם, בכורות ט.

⁶ ירושלמי, שקלים, כא: (דמוס זימאמר). — ⁷ שם, בכורים, ח.

דבר במקרא שלם מהתנ"ך הנאות לענינם. לדוגמא, ר' אבא אמר דבר הלכה בשם רב יהודה, והיה ר' זעירא מסתכל בו בתמיה (כי הוא שמע זאת מרב יהודה באופן אחר), אז אמר לו ר' אבא: מה אתה מסתכל ביו? מה ידעת ולא נדע תבין ולא עמנו הוא?¹ או יש אשר השתמשו בסגנון המקרא (לא בפסוק שלם) לצורך חרוד; למשל, ר' אבהו שלח את בנו מקסרי לסבריא ללמוד תורה, והנה נודע לו, כי הבן עוסק שם הרבה בנמילות חסדים (ר"ל בקבורת מתים); אז שלח ר' אבהו מכתב אל בנו לאמר: המבלי אין קברים בקסרי שלחתיך לסבריא?²

יפות ומחודדות ומלאות שירה ומליצה הן הדרשות האגדיות שדרשו חכמי א"י במקראות מספיק, והנני להביא אחדות מהן לדוגמא. ספוחה לראשי ביום גשק, ביום שהקיץ נושק את החרק; דבר אחר: ביום שישני עולמות נושקים זה את זה, העולם הזה יוצא והעולם הבא נכנס (ר"ל יום המות)³. — נושא עין ופועל, נושא עונות אין כתיב כאן אלא נושא עין; הקב"ה חוטף שטר אחד מן העבירות והזכויות מכריעות⁴. — כאלהים אהלל דבר בה' אהלל דבר, בין על מדת הדין (אלהים) בין על מדת הרחמים (ה') אהלל דבר⁵. — יד ליד לא ינקה רע, זה שהוא עושה צדקה ומבקש לקבל שקרה מיד, כאינש דאמר: הא שקא יחא סלעא והא סאתה קום כול⁶! (כאדם האומר: הנה השק והנה השקל והנה הסאה, קום מד!) — ואולם גם דרשות המקראות לשם הלכה עולה לפעמים יפה מאד. למשל: לולב היבש ססול, משום, לא המתים יהללויה⁷.

גם שיחות חולין של האמוראים בא"י, שנמסרו לנו בתלמוד ירושלמי, נאמרו לפעמים בסגנון עברי הגון, למשל: פתח פיך ויאירו דבריך!⁸ — מי הוא זה שמראה עצמו באצבע⁹? (ר"ל שמבליט את הסידותו יותר מדי). — והלא הכלבים אינם נקברים כן!¹⁰! — אבנים שישבנו עליהן בנערותנו עשו מלחמה בזקנתנו!¹¹ (ר"ל אנחנו ננפים בהן בימי זקנה). — מי הוא זה שבא לרדותנו בתוך ביתנו?¹² — כל ימינו היינו טועים בה (בהלכה) כמקל הזה של סימא¹³. (שהוא מנשש בו מבלי הדעת).

לפעמים נמצא בתלמוד ירושלמי גם דבר הלכה נאמר בסגנון מליצי. למשל, על ההלכה העתיקה, המחזיר חוב בשביעית (בשנת השמיטה) אומר המלוה ללוה: משמט אני! על זה אמר רב הונא: [המלוה אומר זאת], בשפה רפה, והימין פשוטה לקבל¹⁴ (ר"ל יד המלוה פשוטה לקבל החוב).

בשני התלמודים נאצרו המון משלים, פתגמים, אמרי בינה וכו' שנמסרו לנו בשפת עבר (מלבד הפתגמים הרבים, וביחוד משלי עם, שנמסרו בשפת העם, ר"ל בז'רגון הארמי הסורי). אמנם לא כלם נולדו בימי האמוראים; ויש בהם כבירים לימים מאד, כאשר יעיד סגנונם העתיק ולשונם הצרופה; אבל יש בהם רבים שנקל להכירם כי צעירים לימים הם, גם אם לא

¹ ירושלמי, סנהד. כח: — שם, פסחים, כא: — שם, יבמות, עא: — שם, סנהדרין לה: — שם, ברכות, ס. — שם, סנהדרין, לח: — שם, סוכה, יב. — שם, ברכות, כד. — שם, יס. — שם, בבא בתרא, מז. — שם, ביצה, ו. — שם, יס. — שם, תרומו, יס. — ¹⁴ שם, שביעית, לב.

נקרא עליהם בפירוש שם האמורא מחוללם ויוצרם. והנני להביא בזה דוגמאות מהמשלים והסתגמים וכו' המצוינים בסגנונם ושפתם או בהדרום ורעיונם.

אוי לי מיצרי ואוי לי מיוצרי (בכלי, ברכות ס"א). — אין ארי נוהם מתוך קופה של תבן אלא מתוך קופה של בשר' (שם ל"ב). — אין אדם נתפש על צערו' (ב"ב מ"ז). — אל יפתח אדם פיו לשמן! (ברכות י"ט). — אם יאמר לך אדם יגעתי ולא מצאתי, — אל תאמין; לא יגעתי ומצאתי — אל תאמין! יגעתי ומצאתי — תאמין! (מגלה ו'). — אישה כלי זינה עליה' (מאמר האמורא ר' אידן; עבודה זרה כ"ה). — בשלשה דברים האדם ניכר: בכיסו, בכוסו ובכעסו, ויש אומרים אף בשחקו (יומא כ"ב). — ה"יה לצרה בשעתה! (ברכות ז). — האוכל בשוק דומה לכלב' (קדושין מ'). — הדיוש קוסף בראש' (מגלה י"ב). — הרבה למדתי מרכותי, ומחברי יותר, ומתלמידי יותר מכלם' (העניית ז'). — השכם ואכול, בקיץ — מפני החמה, ובחורף — מפני הצנה' (בבא קמא צ"ב בשם רבנן'). — חולה העומר מקליו חוזר לימי עלומיו' (ר"ל כמו חוק יותר מאשר היה קודם שנהלה. גדרים מ"א). — חן מקום על יושביו, חן אשה על בעלה, חן מקח על מקחו' (ר"ל חן הקנין על קונהו. סוטה מ"ז). — נכנס יין יצא סוד' (יין וסוד) שניהם עולים למספר שבעים. ערובין ס"ה. כמשל הזה יש גם בכל הלשונות העתיקות והחדשות, אבל צורתו בתלמוד עולה על כלם). — כל הגדול מחברו, יצרו גדול ממנו' (סוכה נ"ב, וכוה יאמר גם נאשהע: יגראסע מאנגער האבען גראסע ליידענשאפטען'). — כסף מטהר ממזרים' (קדושין פ'). — לא המקום מכבד את האדם, אלא האדם מכבד את המקום (תענית כ"א). — לא כחל ולא שרק, ויעלת חן! (סנהדרין י"ז, והוא פתגם עתיק שהיו מזמרים לפני הכלה). — מצא מין את מינו ונעור' (ערובין ט. וזה כלל גדול בחכמת הכימיה). — פריצה קוראה לנגב' (סוכה כ"ו. כנראה הוא פתגם עתיק, והוא יפה בסגנונו החרוף מכל הפתגמים בלשונות אחרות שבענין זה). — קנאת סופרים תרבה חכמה' (ב"ב כ"א. סגנונו יפה מאד, וכנראה עתיק הוא). — תפשת מרובה לא תפשת, תפשת מועט — תפשת' (קדושין י"ט). — אשה נולם היא ואינה כורתת ברית אלא למי שעושה אותה כלי' (סנהדרין כ"ב). — דברים שאדם עושה בילדותו משהירים פניו לעת זקנתו' (שבת קנ"ב). שם יש גם משל יפה על הזקנה, והנני מוסר בזה כלשונו במדרש ויקרא רבה פ"ט, כי שם הלשון מדויקת יותר: רחוקות נעשו קרובות (ר"ל העינים), קרובות נעשו רחוקות (האזנים), שתיים נעשו שלש (שתי הרגלים עם הפה), ופסיר שלום בבית בטל' (האביונה). — כל זמן שאדם חי יש לו תקוה, מת — אבדה תקותו' (ירושלמי ברכות, נ"ו). — כננתה כן גננה' (כגן כן הגן שלה. שם סנהדרין, י ומשלים כאלה יש רבים בתלמוד). — התורה דומה לשני שבילים, אחד של אור ואחד של שלג: הטה בזה — מת באור, הטה בזה — מת בשלג; מה יעשה? יהלך באמצע' (שם חגיגה ז'). ונמצא גם בתוספתא שם פ"ב).

בשני התלמודים יש, הרחבות וחדושים בלשון העברית, אבל לא רב מספרם וגם לא נכבדים הם בערכם כהרחבות שבמשנה. כי כאמור, שפת התלמודים בכל לה היא שפה בלולה, ארמית-סורית ועברית גם יחד.

ד.

תקופת הגאונים. — יוסיפון. — הפיוטים הראשונים (עם דוגמאות). — הקליד וההולכים בעקבותיו. — רוח חרשה.

אחרי חתימת התלמוד גורשה שפת עבר כלה מבתי המדרש והישיבות. רבנן סבוראי והגאונים¹ כתבו את ספריהם (שאלתות², הלכות גדולות³, וכו') ואת, תשובותיהם⁴ כמעט רק בלשון העם, ר"ל בלשון הארמית הסורית שנדברה בפי יהודי בבל. אבל תחת זה קמו לשפ"ע גואלים מקרב בעלי האגדה. בימי הגאונים רבו מאד ספרי המדרשים העוסקים בעניני אגדה, עד לאין מספר. ורוב המדרשים המאוזנים האלה כתובים עברית, ולפעמים עברית לא גרועה (כמו פרקי דר' אליעזר⁵, פסיקתא⁶, תנא דבי אליהו⁷ ועוד). — ביחוד ראויים לזכרון ספרי היספוריה⁸ שחברו בימי הגאונים, ובהם הכי נכבד ה'יוסיפון'⁹. ספרים אלו כתובים במליצה עברית צחה, בחקי הסגנון הפרוץ של התנ"ך, בלי מליצות נפוחות, אם גם בלי רעיונות עמוקים. כנראה חוברו הספרים הללו לא בארץ מאפליה בבל, כי אם באחת הארצות הנאורות (אל נכון איטליה). כי יהודי בבל היו חסרי טעם ומואסים ביופי החיצונית, ואף הגאונים¹⁰ בכבודם ובעצמם (מלבד האחרונים שבהם) לא הבינו אל יפי השפה העברית, וגם חקת הרקדוק היו להם כספר התתום. תחת אשר באיטליה כבר נמצאו או סופרים עברים, בעלי לשון¹¹ ובעלי טעם הגון; כי יהודי איטליה מעטו לעסוק בפלפולי ההלכות ותחת זה הרבו לעסוק באגדות ופיוטים.

בימי הגאונים החלה לפרוח הספרות הפייטנית בישראל. הפיוטים הראשונים היו בלי משקל ובלי חרוזים; שפתם קשה ועמוקה, בלי חן ובלי טעם, אף אם לפעמים יתנוסס בהם רעיון שירי נשגב. הראשון בפייטנים היה יוסי בן יוסי היתום, אשר חי בארץ ישראל לערך במאה הששית או השביעית לאלף החמישי. חוקרי קדמוניותו מיחסים לו פיוטים רבים (כמו הפיוטים למוסף של ראש השנה: אהללה אלוה¹², אפחד במעשי¹³, אנוסה לעזרה¹⁴), וכן מיחסים לו שני סדרי עבודה¹⁵ ליום הכפורים: האחד הוא הנמצא במחזורים ומתחיל, אתה כוננת עולם מראש¹⁶ עפי א"ב והשני מתחיל, אזכיר גבורות אלוה¹⁷ ויצא לאור ראשונה ע"י שד"ל ז"ל. — כל הפיוטים הנ"ל כתובים בלי משקל ובלי חרוזים, ורק בסדר א"ב, וזה אות על קדמותם. ואם גם לא כלם חבר יוסי בן יוסי הנ"ל, אבל עתיקים לימים

¹ למן חתימת התלמוד עד אחרית ימי הגאונים" היא תקופה של חמש מאות שנה (לערך כישנת ר"א ש' עד ר"א ת"ת). התקופה הזאת ערפלה חתולתה, וכל ספרותה בהלכה, באגדה ובפיוט. היא "בת בלי ים". כי אין יודע בכיורוד מה שם אביה וארצה ומולדתה. המחברים בעצמם אהבו או ליחס את ספריהם לקדמוני-קדמונים, למען תגדיל כבודם בעיני העם; ואם המחבר בעצמו לא עשה כזאת, יחסו בני הדורות שבאו אחריו את ספרו לדור קדום מאד.

² ה'יוסיפון'. אשר טיבחו הנעלם יחסו בתמימות מנוחכת ליוסף הכהן (פלאוויוס), נתחבר כנראה ביטליה במאה הששית לאלף החמישי. (ע' בס' "דור דור ודרושינו" חיד, 224).

הם, ומצאם מימי הנאונים הראשונים. והננו להביא כזה דוגמאות אחרות מהפיוטים הקדמונים האלה, למען דעה את מצב המליצה העברית בימי הנאונים.

אנום ה לעזרה. אמצא נגדי אל קרוב לי, בעת קראי בקול.
 אשר בעדת אל בקרבי נצב, ופה במקדש־מעט אצפוף לו בקול:
 בקהני דרשני! שֶׁה סוּזְרָה אֲנִי, נְנֹתִי וְנֶאֱלַמְתִּי בְלִי לְהַרִים קוֹל:
 באמור נזוני: נְדָחָה הִיא, שׁוֹמְרָה וְצִלָּה לֹא יִשְׁאֵן בְּקוֹל־ — — —
 נָא תִבְטַ וְרָאָה עֲנִי וּמְרוֹדִי: אֵין לִי מְבִיר, לְמִי אִשָּׁא קוֹל? — — —
 שׁוֹשׁ יִשִּׁישׁ לְבִי בְּקַרְבִּי, בְּשִׁמְעִי דוֹדִי רוֹפֵק עַל פִּתְחֵי בְּקוֹל,
 פִּלְגָה יִשְׁיִמְנִי כְּחוֹתֶם עַל לֵב, כְּאוֹ תַחַת הַתְּפוּחַ עוֹרְבֵי בְּקוֹל.

בפיוט הזה אנחנו רואים שפה ברורה והרנשה חמה, בלי אומנות ובלי התחכמות: אבל כבר יש בו עקבות „חרוז“, כי כל הדלתות נומרות במלה אחת („קול“), וכן הוא גם בפיוטים, אהללה אלוהי, ואפחד כמעשי (שלשתם נוסדו עפי איב). ואולם בשני סדרי העבודה הנל, אין גם עקבות חרוז כזה. סדר העבודה המתחיל „אזכיר נבורות“ נוסד עפי איב מעושר, ושפירו נמלצה טאר, אבל לפעמים קשה ועמוקה: כי לחץ האיב הנשנה עשר פעמים, הכריח את המחבר לכרא לפעמים בריאות משונות מעין בריאותיו של הקליר. והננו להביא דוגמאות ממנו:

אזכיר נבורות אלוה נאדרי, יחיד ואין עוד, אפס ואין שני — — —
 אשר לו רננות מפי יצוריו ממעלה, ומפשה ישא תהלה:
 „אל אחד“ בארץ, ו„קרוש“ בשמים, ממים ישא שיר, אדיר במרום!“ — — —
 אש תודיע שמו, עצי יער ירננו, בהמה תלמד עוזו נוראותיו — — —
 פסם על מים עמודי תלך, ישנם מתניה בתוהו ובסערה
 כל ימוטו ובל ימעדו מכוניה, עד תבלה כנגד ותזמר כמאן.
 בהו ואפלה כסו פני ארץ, ותכהק אורה מאור פני מלך,
 בהק ננה ליום, לצאת אדם לפועל, ושת חשך לאישון לרמס חיתו יער — — —

דָּק יוֹצֵר וְשָׂמַח בְּמַעֲשָׂיו, בְּהִבְשׁוֹ כִּי מוֹב פְּעֻלוֹ,
 דְּשִׁאֵי־מְנֻחֹת, מְאֻבְלִי־מְנִדִים וְשִׁלְחַן עֲרוּךְ — וְאֵין מִי יִדְשֵׁן.
 דְּבַר כְּלָבוּ: מִי יִסוֹר הַנְּהָ לְשִׁבְחַ הַטְּבוּיִת וְיֵין הַמְּסוּךְ?
 דְּבָרִי אִם יַעֲשׂ יִהְיֶה כְּאַלְהֵימ, וְאִם יִמִּיר אִמְר — לְתַמְרוֹ אֲשִׁיבֵנו.
 דְּבַשׁ וְהַבִּין יוֹדַע מִתִּי־שׂוֹא כִּי לֹא יִבִּין לְלִין פִּיקָר,
 דְּמָהוּ בְּצֶלֶם, תִּקְקוּ בְּחַבְבֵינִי, בְּרוֹק וְחֹלֵד פִּיחַר מוֹרָא,
 דְּנוֹל בְּחוּךְ עֲדָן וְפֹה יִצְעִיו כְּפֹה, וְאִבְן יִקְרָה תַּק מְסוּבָא,
 דַּעַת קָשְׁמוֹ וְרוֹת חֲנָנוּ, לְהַשְׁפִּיל מְקָרִים קַץ אֲתִיּוֹת — — —

ואולם הגדול והמפורסם מהפייטנים שבימים ההם היה ר' אלעזר הקליר. מתי ואיפה חי ופעל הפייטן הפרא הזה — אין לדעת בכירו. יש אימרים כי ארץ הצבי נדלתהו, ואחרים עומרים כי איפליה היתה ארץ מגריו; גם בנוגע לזמנו יש דעות שונות, אבל הכל מודים, כי זמנו לא יאוחר מהמאה הששית לאלף החמישי. — הקליר חבר תפלות ופיוטים למאות, לכל הכותרים (וגם לצום תשעה באב); ומהם הושחתה, מהחור' הירוע. בפיוטיו נמצא ראשונה את החרוז (ריים), אבל מדה ומשקל אין בהם. בכלל אין בפיוטי הקליר כל טעם יפה וכל מלאכת מהשבת. הוא עשה את הלשון לעיר פרוצה אין חומה (כאשר אמר עליו הראב"ע) ויתהולל ויתעולל בה בחסונו. אבל בכל זאת אין לכחד כי היה הקליר נפש שירית, כי למרות קלקול לשונו וסגנונו נמצא בפיוטיו מקומות רבים המביעים רעיונות שיריים אמתים, כשיא דמיונם ובעומק הרגשתם וגם כציוריהם היפים. ולכן נוכל לקרוא לו „פייטן-פרא... ולמשל, יעין הקורא „כיוצא' לראש השנה „אדרת ממלכה“, והפיוטים „שופרות“; הפיוטים להג השכועות, אשר שם מתואר מתן התורה בציורים נשגבים נכתבו כשפה איומה. ואשר להרגשתו העמוקה, נביא לעד את הקינות: „או בהלוך ירמיהו“, „או במלאכת ספק“.

הקליר היה למופת ל„בעלי הלשון“ שבאשכנז צרפת, וביתר הארצות אשר לא נגה על יושביהן היהודים אור ההשכלה הערבית. בארצות ההן קמו אחריו המון פייטנים אשר חקו את פיוטיו, ועיי הדבר הזה התרחבה ידיעת הלשון, וגם הטעם הוטב לאט לאט, עד כי הפייטנים המאוחרים התנשאו בימי מליצתם ובטוב טעם למדרגה נבונה. ועל זאת אנחנו חייבים להודות להקליר, כי לולא פיוטיו שנקדשו בעיני מורי העם ומאשריו בארצות החשובות ההן, אזי לא התעורר איש מהם לעסוק במליצות ושירים; כי משוררי ישראל בספרד לא הצליחו מעולם להאציל מיהם על יהודי אשכנז וצרפת... ואולם עיי פיוטי הקליר, הקדושים' נחשבה בעיניהם מלאכת השיר למלאכה קדושה, וכל רב וגדול חשב לו לחובה לעסוק בשעת הפנאי בחבור תפלות וסליחות לצרכי בית הכנסת; ומתוך כך למדו לכתוב עברית כהוגן — מה שלא הצליח להם עד עולם מתוך פלסולי ההלכות והעיון התלמודי...

ואולם גם בין הנאונים נמצאו שנים אשר שמו לבם לטפוח השפה העברית ומליצתה. האחד הוא הנאון רב סעדיה (ר"א תרנ"ב—תשי"ב), אשר הראב"ע אמר עליו כי „היה הראשון מזקני לשון הקדש“. הנאון הזה שם לבו להקר תקות הדקדוק של שפיע וגם חבר ספר בדקדוק (ספר ה„אנרון“). גם מיחסים לו תפלות ופיוטים אחדים, ואולם כיפי מליצתו הפרונית כן שפת פיוטיו קשה וחקרה כל נועם ויפי. והנאון השני הוא אהרון הנאונים, רב האי, אשר עליו נדבר בסנים הספר.

בכלל החל באחרית ימי הנאונים לנשוב רוח צה ואויר מחכים באהלי יעקב. הרוח הזה, אשר בא מארצות ממשלת הערביאים, נגע גם בשפת עבר ויעירנה לתחייה. היהודים היושבים בארצות ממשלת הערביאים החלו לאט לאט ללמוד אל דרכי הגוי החכם הזה (אשר עמד אז על מדרגה עליונה בטולם ההשכלה), להשכיל לדעת ככל דבר חכמה ומדע; ובראייתם כי הערביאים טרבים לעסוק בחקרי הלשון ובמליצות ושירים, עשו גם הם כמורם. הראשוני אשר כתב ספר

בחכמת הדקדוק היה ר' יהודה בן קריש, יליד אפריקה הצפונית וזמנו מוקדם מעט לזמן רב מעדיה נאמן. וכדור אחד אחריו נמצא באיטליה חכם גדול ושמו ר' שבתאי דונולו אשר היה סליח ומדקדק. ואז החלה התקופה המהוללה בדברי ימי ספרותנו, היא התקופה הערבית הספרדית, תור הזהב למליצה העברית בימי הביניים.

7.

התקופה הערבית-הספרדית וערכה — המשקל כ"תודות" ותנועות — תחפזר שגם המשקל — המליצה הפרונית. — פ' הישר (עם דוגמא).

תקופת ההפריחה של המליצה העברית בספרד הערבית נמשכה כשלש מאות שנה ולערך משנת ת"ש עד סוף האלף ההמישי. במשך התקופה הארוכה הזאת קמו המון מליצים ומשוררים ביהודי ספרד ונס ביהר ארצות ממשלת הערביאים; אבל אין לכחד כי רק מתי-מספר בהם היו מליצים מוכשרים ומשוררים אמתיים, והרוב הגדול היו רק „בעלי לשון" ומתקנים בלי יתרון חכמה. כל אדם הגון (ונם אנשים שאינם מהוגנים) ראה לו להוכיח בימים ההם לנסות כהו במלאכת השיר; ואם חסר לו ה"רוח ממרום", ולא היה לו אף אחד המכשירים הדרושים למשורר, לא הרל בכל זאת לעשות את „מלאכתו", ויצא ירי, הוכחתו בתקוים, בתקוות את מליצות המשוררים המפורסמים ובעשותו במתכונתם. ונס הקוראים והמבקרים בימים ההם לא דרשו כלל מתורני ההרוים פואיזיה אמיתית כי אם „מלאכה יפה". ואף אמנם אין לכחד כי מלאכת השיר היתה באמת מלאכה לא קלה בימים ההם; כי ה"משקל" הערבי ב"תודות ותנועות", אשר הנהיגו בשירה העברית, הכביד את ה"מלאכה" עד מאד, ומי שהצליח להתגבר על מכשולי המשקלים ולחרוז חרוזים השווארים את חקת המשקל, נחשב בצדק בעיניו ובעיני הקהל „אומן" גדול גם אם רוח השירה לא נוססה בתויו.

זה דבר המשקל ב"תודות ותנועות" שהנהיגו מנחם בן סרוק בשירה העברית: כל שוא נע בין כראש המלה בין באמצעיתה, נחשב יחד עם התנועה שאחריו — ל"תוד". גם ה"חשף" ונז המלאפוס. שבויז החבור (לפני אותיות במים) נחשב ל"תוד" עם התנועה שאחריו. כל שיר יכול מספר של „בתים"; וה"בית" הוא שני הצאי השורה, אשר הציה הראשון נקרא „דלת" והציה השני — „סוגר". למשל:

לא הָעָנִים הֵם אֲשֶׁר נִבְקְעוּ   כִּי אִם שְׁתֵּי עֵינַי אֲשֶׁר דָּמְעוּ

זהו „בית" אחד שחציו הראשון (מן „לא" עד „נבקעו") הוא „דלת", וחציו השני (מן „כי" עד „דמעו") הוא „סוגר". „דלת" עם ה"סוגר" צריכים לחרוז יחד (ריימען) רק בבית הראשון, אבל לא ב"ת" ה"בתים". ואולם ה"סוגרים" צריכים לנמור בחרוז אחד בכל „בתי" השיר. וכמו כן צריכים להיות כל „בתי" שיר אחד (כמו ב"דלת" כן גם ב"סוגר") במדה ובמשקל של ה"בית" הראשון, ר"ל כסדר וכמספר ה"תודות והתנועות שב"בית" הראשון. כמובן מותר למשורר לבחור לשירו באיזה משקל שהוא רוצה, ואולם המשקלים הנהוגים עמ"י רוב

הם: יתד ושתי תנועות, יתד ושתי תנועות ויתד ותנועה (או גם שלש תנועות בסוף) או: שתי תנועות ויתד, שתי תנועות ויתד ושתי תנועות (או גם שלש תנועות, או גם תנועה גזחה בסוף) – למשל:

הָבָא מְבוּל וְשֵׁם תְּבַל חֶרֶבָה וְאֵין לְרֵאוֹת פְּנֵי אֶרֶץ חֶרֶבָה?

הבית הראשון הזה הוא על משקל יתד ושתי תנועות, יתד ושתי תנועות ויתד ותנועה (כן ב"דלת' וכן ב"סוגר') וכל הבתים הבאים אחריו באותו השיר הם כולם במשקל כזה.

עֲצַל הָלֵא תְּבוּשׁ וְתִקְלָם תִּישׁן עָרִי בְּקָר וְתִקְלָם!

וזה על משקל שתי תנועות ויתד, שית ויתד, ושית.

נקל להבין כמה קשה להשתמש ב"משקלים" כאלה, ועד כמה צריך המשורר להיות אומן גדול במלאכתו למען הכיע רעיון חשוב בלחץ דחק כזה, ובאמת אין לכחד כי גם הגדולים במשוררנו הספרדים (כמו אבן נבירול, משה אבן עזרא ואף יהודה הלוי) לא הצליחו להוציא מתחת ידם כמעט לא שיר אחד אשר ירוץ הקורא בו, ואשר יהי מובן לכל אדם בלי באורים וכלי קמיטת המצח; לא מפני שרעיונותיהם עמוקים מאד, אלא מפני שמנגנון לשונם נפתל וקשה מאד, וזה רק מפני לחץ המשקל. כי המשוררים הגדולים היו מתכנים את היסודים ובתענוג גדול החזיקו עוד את מוכרות המשקל ויכבדו עוד את עולו עליהם, בכחרם לפעמים לשיריהם משקל איום ונורא מאד (למשל יתד ותנועה, יתד ותנועה), אשר אין בו מרחק להלך הנפש ואשר "יתדותיה" המרוכות ישימו מחנק לרעיונות (אף כי צריך להודות שמשקל היתדות והתנועות נוהן לשירים צלצול ריחמי ומחיקלי הנעים לאוזן מאד), ויש אשר לא המתפקו בשווי החרוזים של "סוגרי הבתים", כי עוד התחכמו לחלק את הבית לחלקים קטנים החוזים יחדו ככל בית ובמשקל קצר וכבד מאד, כמו, למשל, השיר הנעלה של ר' יהודה הלוי:

הַיּוֹקְלוֹ מְנַרֵּב הַיּוֹתֵם חֶרְרִים לְלִבּוֹת קְשׁוּרִים בְּכַנְפֵי נְשָׁרִים? — — —
עֲלֵי הַסְּפִינָה וְדַרְשֵׁי מְרִינָה אֲשֶׁר לְשִׁכְנָה בְּתוֹכָהּ חֶרְרִים — — —

משקל השיר הזה הוא המשקל היותר נורא: יתד ותנועה, יתד ותנועה; ומלבד זאת נחלק כל בית לארבעה חלקים קטנים אשר שלשה הראשונים חזורים יחדיו בחרוז מיוחד, והחלק האחרון (ה"סוגר") חזרו עם כל סוגרי הבית. היש לך מלאכה קשה מזה? אבל המשורר הגדול מצא תענוג מיוחד לאסור את בת שירתו בכבלים כאלה ולהתנכר על המכשולים באומנתו הנפלאה. כי אמנם אין לכחד שהשיר הנ"ל (עיון בפנים הספר) הוא מעשה ידי אמן גם בצורתו גם בתכנון. אבל כמו כן אין לכחד כי לולא כבלי המשקל המלאכותי היו המשוררים הגדולים האלה מגדילים לעשות בשיריהם והעשירו את ספרותנו עושר יותר גדול!... וגם לא

1 ואמנם לפעמים השתמשו המשוררים הספרדים גם במשקל פשוט, בלי "יתדות", הנהוג בין משוררנו החרושים; זה המשקל למספר ההברות.

אבל גם דבר טוב נמצא במשקל הערבי: הוא מנע את משוררינו הספרדים מהשתמש בשברי פסוקים, כמו שעשו מחברי הפיוטים וכמו שעושים המשוררים גם בדורנו... סגנון הספרדים הוא בודאי קשה, אבל כל רואיו יעידו כי מקורי הוא ואיננו מחקה את הסגנון הביבלי. המקוריות הזאת היא הנותנת לשיריהם ערך ספרותי גדול; כי שיריהם למדו אותנו להביע בשפ"ע רעיונות שאין להם דמיון במליצות ספ"ק. הם עבדו את הלשון העברית באומנות נפלאה ובכינה יתרה, ויסגלו אותה לכל המושגים השיריים: גם לתאורי הטבע, גם לתאורי האהבה וכל תענוגות בשרים, וגם לכל ההרגשות האנושיות. הם למדו אותנו להשתמש בשפ"ע כמו בשפה חיה, תחת אשר בלעדיהם היתה השפה נשארת חנוטה במליצות התנ"ך ולא היו משתמשים בה אלא בחוג הצר המקיף את הדברים שבין אדם למקום. בקצרה, בימי משוררינו הספרדים חדלה שפתנו להיות, לשון הקדש' ותהי ללשון בני אדם, ללשון אנשים חיים ומרגישים.

אבל זו רעה רבה, כי במדה שטפחו ופתחו את הלשון במליצה השירית, בה במדה הונתו לגמרה את המליצה הפרוזית. מליצה פרוזית לא היתה או בישראל: כי הפרוזה הנחרזה שהגהינו יהודי ספרד (במתכונת המליצים הערביאים) לא תוכל להקרא בשם פרוזה. גם הגדול במשוררינו הספרדים, ר' יהודה הלוי, כתב מין פרוזה, שאסילו נפש שאיננה יפה ומפונקה כל כך, תקיץ בה. — רק באחרית ימי התקופה הספרדית הוטב מעט הסגנון הפרוזי. אמנם את מנהג הפרוזה הנחרזה לא עזבו גם אז, אבל נתנו בה תבלין חריף ע"י עקימת הכתובים, ר"ל השמוש בשברי פסוקים מהתנ"ך שלא כבנתם האמתית, אלא לפי ההוראה הדרושה לחפץ הסופר. שמוש זה, כשהוא נעשה במדה ובלי הפרוזה, הוא בודאי תבלין חריף במליצה פרוזית; ובמנהג זה הצטיין ביחוד ר' יהודה החרוזי ואחריו ר' עמנואל הרומי. ובכלל העריכו מאז והלאה את ערך המליצה הפרוזית לא לפי יפי הרעיונות המובעים בה, כי אם לפי האומנות בעקימת הכתובים; ומי שהצטיין באומנות זו בחריפות יתרה, זכה לשם הכבוד, המליץ'. אך מובן מאליו הוא, כי פרוזה כזו לא תוכל גם היא להניח דעתו של הקורא הגבון, הדורש רעיונות חשובים בקליפה יפה, ולא שעשועי מלים. ובכלל לא יכלה הפרוזה להתפתח כהוגן, כל זמן שהיתה אסורה בכבלי החרות, אם גם בלי משקל. ולכן לא היתה פרוזה בספרותנו עד ימי הרור שלפנינו. רק סופרים אחדים בתקופה הספרדית כתבו לפעמים פרוזה פשוטה בלי חרוזים. סופר פרוזי חשוב היה מנחם בן סרוק (לערך ד"א תר"ע—תשל"ו), ומכתבו אשר כתב אל הנשיא ר' חסדאי, הוא מפאת סגנונו חזון לא נפרץ בימים ההם.

כן ראוי לתהלה, ספר הישר' הידוע, אשר שם מחברו לא נודע, ואשר לדעת החוקרים חבר בתקופה היא. הספר הזה נכתב בשפה צהה וקלה מאד, בסגנון ההיסטורי של ספרי הקדש. אמנם רעיונות עמוקים אין באותו הספר, גם תאורים מפורטים והרגשות דקות אין בו, אך בכ"ז ראוי הוא לשבח גדול בהעריכנו את פרוזתו לעומת הפרוזה הנחרזה של הימים ההם. — והנני להביא בזה דוגמה אחת מהספר הזה:

ויוסף בן שמונה עשרה שנה, בחור יפה עינים ושוב מראה, וכמוהו לא היה בכל ארץ מצרים. בעת ההיא בהיותו בבית אדוניו יוצא ובא בבית ומשרת את אדוניו, ותשא זליכה אשת אדוניו את עיניה אל יוסף, ותראהו והנהו נער יפה תואר ויפה מראה מאד ותחמוד יפיו בלבה, ותדבק נפשה ביוסף מאד... ותאמר אליו זליכה: מה טוב מראך — הלא ראיתי בכל העבדים ולא ראיתי עבד יפה תואר כמוך. ויאמר אליה יוסף: הלא אשר בקראני בכמן אמי הוא אשר ברא את כל האדם. ותאמר אליו: מה נאוו עיניך, כי הרקבת בהם (בהן) את כל יושבי מצרים, איש ואשה. ויאמר אליה: מה טובו בעודני חי, ואם ראיתן בקבר הלא תנוד מהן. ותאמר אליו: מה יפו ומה נעמו כל דבריך. קח נא את הכנור אשר בבית וגנן בידך ונשמע את דבריך. ויאמר אליה: מה יפו ומה נעמו דברי דברי את שבת אלהי ואת תהלתו. ותאמר אליו: מה יפה מאד שער ראשך. הנה מסרק הזהב אשר בבית, קח נא לך והסרק את שער ראשך. ויאמר אליה: עד מתי תדברי אלי כדברים האלה? עזובי לך את כל הדברים האלה מעלי וקומי ועשי לך את כל דברי ביתך. ותאמר אליו: אין דבר בביתי ואין מאמר, כי אם דברך ומאמריך.—ובכל זאת לא נשא יוסף את עיניו אליה, ויתן את עיניו בארץ למטה... ויהי כאשר לא יכלה לו לפתותו ונפשה דבקה בו, ותפול בחלי כבד מתאווה. ותבאנה כל נשי מצרים לבקרה ותאמרנה אליה: מדוע את ככה דלה וזוה ואת לא חסרה דבר... ותען זליכה אותן לאמר: היום יודע לכן על מה היה לי הדבר הזה אשר ראיתן אותי בו. ותצו את נערותיה ותשימנה לחם לכל הנשים—ותעש להן משתה ותאכלנה כל הנשים בבית זליכה. ותתן להן סכינים לקלף האחרונים לאכלן. ותצו וילבישו את יוסף בגדים יקרים להקראות לפניהן, ויבוא יוסף לפניהן ותכטנה כל הנשים ביוסף ולא הסבו את עיניהן ממנו, ותחתוכנה כלן את ידיהן בסכינים אשר בידיהן וימלאו כל האחרונים אשר בידיהן בכמן ולא ידעו את אשר עשו, אך הביטו לראות ביפי יוסף ולא הסבו ממנו את עפעפיהן. ותרא זליכה את אשר עשו ותאמר אליהן: מה המעשה אשר עשיתן?... ותראינה הנשים את ידיהן והנן מלאות דם... ותאמרנה אליה: כי זה העבד אשר לך בביתך הרהיבנו ולא יכלנו להסיר עפעפינו ממנו מיפיו. ותאמר אליהן: הלא ברגע אשר ראיתן אותו קרה לכן הדבר הזה ולא יכלתן להתאפק עליו, אף כי אנכי אשר הוא בביתי תמיד — — —

ז.

הפייטנים באשכנז, צרפת וכו'. — דוגמאות מהפיוטים המעולים.

והיהודים אשר באשכנז ובצרפת וכו' לא הביאו את מליצותיהם בעול המשקל הערבי, וגם לא—בחקות האסתטיקה והטעם הטוב. הם הוסיפו לפייט פיוטים ותפלות, לפי התכנית הקדושה שקבלו מהקליר, ומלאכת השיר היתה זרה לרוחם כל ימי התקופה הספרדית ועד ימי הרור שלפנינו. אך בכל זאת אין לכתחילה, כי נמצאו בין הפייטנים האלה אנשים שחוננו בכשרון השירה ולפעמים גם בטוב טעם, ובפיוטיהם יש לפעמים רגש חם

והשתפכות הנפש וסואיזיה אמתית, אם גם לא הבינו לתת לרגשותיהם ניב שפתים מהודר ולהלבישם עדי המליצה.— והננו להביא בזה דוגמאות אחדות מיצירי הרוח של ה'פייטנים' בכל הדורות, מהמשובחים שבהם :

מסליחה ליום שני.

פָּצַנְיוּ חֲבוּרוֹת וְאָדָרִים מִתְקַרְקִים...
 קוּמָה עוֹרְתָה דְנִאנְחִים וְנִאֲקִים,
 רוּמָם מְאֻשְׁפוֹת וּמְעַפֵּר תְּקִים,
 שְׁלֹטוֹן בִּידֵךְ יִרְדְּדִיךְ דֵּהֲקִים,
 תְּקַפֵּךְ בְּשִׁחַק וּמִמְשַׁלְתְּךְ בְּאָדָרִים...
 עֵתָה יֵאמְרוּ הַקְּרוּבוֹם וְהַרְחוּקִים:
 חוֹק וְאִמִּיץ דְּבָרוֹ הַקִּים
 קָנָם מֵאִמְרוֹ שׁוֹכֵן שְׁחָקִים
 דִּהְבַּצְלַת הַשְּׁרוֹן שׁוֹשֶׁנֶת הַעֲמָקִים.

אֲנִיתִיךְ קְנִיתִיךְ מֵאֶרֶץ מִרְחָקִים
 בְּקִרְבִי שְׁמֵרְתִיךְ, קְרֵאתִיךְ מִמְעַמְטִים,
 נִרְסַמְתִּי דִמְאֹתֶיךָ עַל אִפְיִקִים
 דְּרִשְׁתִּיךְ וּבִקְשֵׁתֶיךָ בְּרַחוּבוֹת וּבִשְׁנִיקִים,
 הִנֵּה הַעַת פְּרִינִי לְךָ הַחֲזִיקִים
 וְתַעֲשֶׂה דִין וּמִשְׁפָּט לְעִשׂוּקִים — —
 מִפְּלוּיֶיךָ שְׁעֵשְׂעֵת כִּלְדִים רְבִים,
 יָמִים רַבִּים דְּחֻצִים וּדְפוּקִים...
 קְחֵי שְׁקָנְךָ קָנִים וְלוֹקִים.

מסליחה ליום רביעי.

מֵאֵד נִגְשׁ וְהוּא נִעְקָה
 זֶה הַכֹּר זֶה קְנָה...
 לֹא אִישׁ אֵד וְיִכּוּב
 אֲשֶׁר יִחְלִיף עֲגֻנִים,
 וְנִזְרַת שׁ שׁ שְׁנִים
 אֲשֶׁר לְעִבְדִים נִקְנִים;
 וּכְמָה שֶׁשׁ חֲלָפוֹ לִי
 וְלֹא אֶהְבְּתִי אֲרִוּנִים,
 וְאִם נִמְכַרְתִּי לְעֵקֶר
 וְלֹא אֶנְאָל בְּשָׁנִים,
 בְּקִרְבוֹם דִּין עֵקֶר
 וְאַתָּה קְרוּבִי וְנוֹאֲלִי!

חֲזַקְךָ הַלֵּל וּסְנַקְךָ
 וּפְבִין אֶל מְפַעְלִי!
 אִם פַּעַלְתִּי שִׁקְרָה
 וּפְקַדְמוֹת בַּעֲפָלִי,
 אֵת עוֹנִי לֹא תִבְקֶר
 וְאֵל תִּדְרֹשׁ לְפַעֲלִי!
 ה' בְּקֶר
 תִּשְׁמַע קוֹלִי — —
 צוּר! שִׁמְךָ אֵל קָנָא
 עֵתָה מַה דֵּךְ בְּשָׁנָה!?
 שְׁנָה אַחַר שְׁנָה
 יִמְנִיךְ נִטְעָה בְּנָה.

מסליחה לצום גדליה.

עוֹב נֹא, בֶּן אֲדָם, עוֹב נֹא שְׁמִיךְ וְדַבְּהָ
 בְּטָרָם תִּתְעוֹפֵף כִּינְהָ אֵל אֲרָבָה
 וְהַנּוֹשָׁה בֹא לְקַחַת הַעֲרָבָה;
 לִכֵּן שׁוֹב וְזָכַר אֵת הַיּוֹם הַבֹּא—

יַעֲזוּב רִשְׁעֵי נְתִיבוֹ
 וְיִכְנִיעַ רוּם לְבָבוֹ
 וְיִשׁוּב אֵל ה' וְיִרְחַמְהוּ בְּשׁוּבוֹ
 בְּטָרָם! יִסְפֵּה אוֹ יוֹמוֹ יְבוּא.

כִּי הַיּוֹם קִצְרוֹ וְהַמְּלֹאכָה מְרוּבָה...

עזב נא, בן ארם, עזב נא הבלי העולם הזה והתרחק.
 כי מחר תבכה מאשר בו היום תשחק.
 ובכתב איש יריבך בתבך לא יסחק — — —
 והפועלים עצלים ובעל הבית דוחק...

מסליחה לעשרה בטבת.

אבן הראשה	רעים ולהרשיה.	ונוחלי מורשה	מגוד ראש בקאמים — —
רכה וענוגה	בשושנים סוגה	ועתה היא נוגה	מסודה בוד קמים
היתה כאלמנה	קריה נאמנה.	והרע מי מנה	נמכרו כלא קמים — —
נורא אל עליון	מסך יהי צביון ¹	דהשיב לריב ציון	שנת שלומים,
חצמ ימינו כקדם	מעונה אדהי קדם	וכן כלמר אקם	וכשלגן קתמים.

מסליחה אחרת לעשרה בטבת.

אבותי כי בטחו	מצעי לא רכבה
בלשם אלהי צור	וחבורות קצה,
נרדו והצליחו	ועיני הוכחה
ונם עשו פני;	צופה דרודי צח:
ומעת הודחו	העוד לא שקכה
והלכו עמו קרי	חמתו לנצח?
היו הלך וחפר	על מה עשה ככה
עד החדש העשירו —	ומה התקרי?!
קמי פיהם פקרו	בחום זה אלי
ונחתי בקעו	אל רעד תונח!
מאר עלי נברו	ארכו ימי אבלי
ודמי שאתו וקעו	ועוד לבי נאנח:
נכרים עלי צרו	שוכה אל ראדקרי
ואת אחי תרעו	מקוסך אך תנח.
האומרים צרו ערו	שלם ימי אבלי
בני שעיר החרו —	כי תבא עד שקרי.

מכבר אלה ראוי להזכיר לשבח את הפיוט, אנוש איך יצדק' (למוסף של יום הכפורים)
 ואת הפזמון היפה באומנתו אבל לא בשפתו וסגנונו, אמנם כן, יצר סוכן' (לליל יום הכפורים).

ה.

יודת המליצה העברית. — תחית המליצה באיטליה עיי רמיח לוצאטו. — המאמסים
וערכם. — נלוציה ורוסיה.

בראשית האלף השיני יצאה המליצה העברית ממדינות הערביאים ותשם קן לה באיטליה ובנגב צרפת (פרונינצה). אבל המשוררים והמליצים האיטלקים והפרוננסלים לא הועילו לפתח את המליצה העברית ולהרחיבה ולקדמה. כי גם המשובחים שבהם, כעמנואל הרומי ור' ידעיה הפניני, היו רק מחקים, הם הלכו בדרך הכבושה, במסלה אשר סללו מליצי ספרד, ויתאמצו רק לעשות במתכונתם בלי מקוריות ובלי עצמיות (רק עמנואל הרומי הראה עצמיותו בשירי עגבים ובנולופה הריף מאד). והפרוזה העברית גם היא לא נבנתה מהמליצים האלה; הפרוזה היתה מתנוונת והולכת בחזונות הנלענה, או בסגנון 'החמור' אשר יצרו הסופרים המתפלספים: אף שאין לכחד, שספרי הפילוסופיה העשירו את אוצר הלשון העברית).

בכלל החלו אז ימים רעים לשפ'ע ומליצתה. הרדיפות התכופות אשר אפפו את היהודים בראשית האלף השישי והלאה, הביאו בעקבן אוהן התולדות הרוחניות המעציבות שהביא קרבן הבית השני בשעתו: היהודים נזרו מההשכלה הכללית וישימו כל מעינם בלמוד התורה ובשמירת המצוות, וישבו לבטל את יפי החיצוניות, את המליצה והשירה ואת הטעם הטוב, ככל אשר עשו אבותינו אחרי גלותם מעל ארמם. — העיון התלמודי מצד אחד והזיות 'הקבלה' מצד השני מנעו את היהודים מהתעסק בדברי מליצה ושירה. וגם השכיחו אותם. וזת הלשון העברית במהרתה לפי חוקי הדקדוק. רק זעיר שם נמצא במחצית הראשונה של האלף השישי מליץ ומשורר עברי (כמעט רק באיטליה), וגם השבלים הבודדות האלה הן כרובן שבלים צנומות...

קרוב למחצית האלף השישי קמה מליצת שפ'ע לתחיה עי' ר' משה חיים לוצאטו האיטלקי. אז החל לזרוח אור חדש על ספרותנו. קרני האור חדרו ראשונה מאיטליה לאשכנ' ובמי הרמב"ן החלו יהודי אשכנז למסח את המליצה העברית, ויוציאו לאור מכתב עתי בשם 'המאסף'. בין 'המאספים' לא נמצא אמנם כמעט סופר אחד בעל כשרון אמתי, ולפרי עמס' אין כמעט כל ערך ספרותי; אבל ראויים הם לתהלה בגלל עמלם אשר עמלו לברא סגנון ספרותי צח וקל, תחת הסגנון הנלענ והמבולבל אשר שרר אז בספרות ישראל. אפס, כי הסגנון הפרוסי אשר יצרו הם, לא היה גם הוא סגנון הראוי לצרכי העת החדשה, סגנון של בני אדם המשתדלים להביע את המושגים החדשים בשפה מדויקת וברורה; — סגנון כזה לא יכלו 'המאספים' לברא, מפני שלא היו, כאמור, בעלי כשרון ספרותי, ועוד מפני שגם בספרות האשכנזית (שאותה התאמצו לחקות) שרר בימים ההם סגנון נפוח, סגנון 'מליצי' לא טבעי. ובכן השתדלו 'המאספים' רק לכתוב על 'שהרת הלשון', כלומר בסגנון הנספך על מליצת התנך ומינה לא יזוע. ואמנם סגנון 'מליצי' כזה בודאי יפה ונעים מהשפה הבלולה של הספרות הרבנית וגם

מהפרוזה הנחרזה של התקופה הספרדית והאיטלקית הנ'ל—אבל בו, אין סרחייה להלך הנפש, כי אי אפשר להביע בו בדיוק אותם הרעיונות שאין דוגמתם בספרי הקדש. וגם רואים אנהנו, כי המאספים בעצמם בהצטרכם לדבר על ענין נכבד (אם גם לא עמוק), על ענין הרם מעט מספורי המוסר המשוועמים שבהם הצטמצמה, ספרותם, תתנהג לשונם בכבדות, ואיש לא יבין לרעם.

בעת ההיא נתקה השירה העברית את מוסרות המשקל הערבי, ותקבל משקל טבעי (רפי מספר ההברות). ואולם כמו שגפים השירים העברים מהתקופה היא בחצוניהם, ר"ל בצחות לשונם ובמלותם, כן גרועים הם בתכנם. כי משוררים אמתים לא היו אז בישראל, לא באשכנז ולא כנלציה.

אך מאז והלאה הלכה המליצה העברית הלוך והתפתח, הלוך והתקדם. אמנם באשכנז לא האריכה ימים, כי החופשה המעטה שניתנה ליהודי אשכנז, עשתה אותם חפשים מהמצוות שבין אדם לאומתו, ותשכיחם עד מהרה את לאומיתם העברית ואת שפתם העברית. אבל תחת זה פרחו אח"כ ימים רבים כנלציה ומשם באה ליהודי רוסיה, אשר כלכלוה ומפחווה ביתר בינה ובחבה ירהה.

דעת

אתר לימודי יהדות ורוח
www.daat.ac.il

תקן טעויות: בע' 112 בסוף א. על הבלי העולמי ת'. הלכה: ציל. חקציה.
• 169. בקשת אלף אלפיך נתיחסה בשעות לר' ירעיה הסניני,
ובאמת חבר אותה אביו ר' אברהם.